

sten.

EN TIDNING FRÅN SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND

NUMMER 02 JUNI 2021

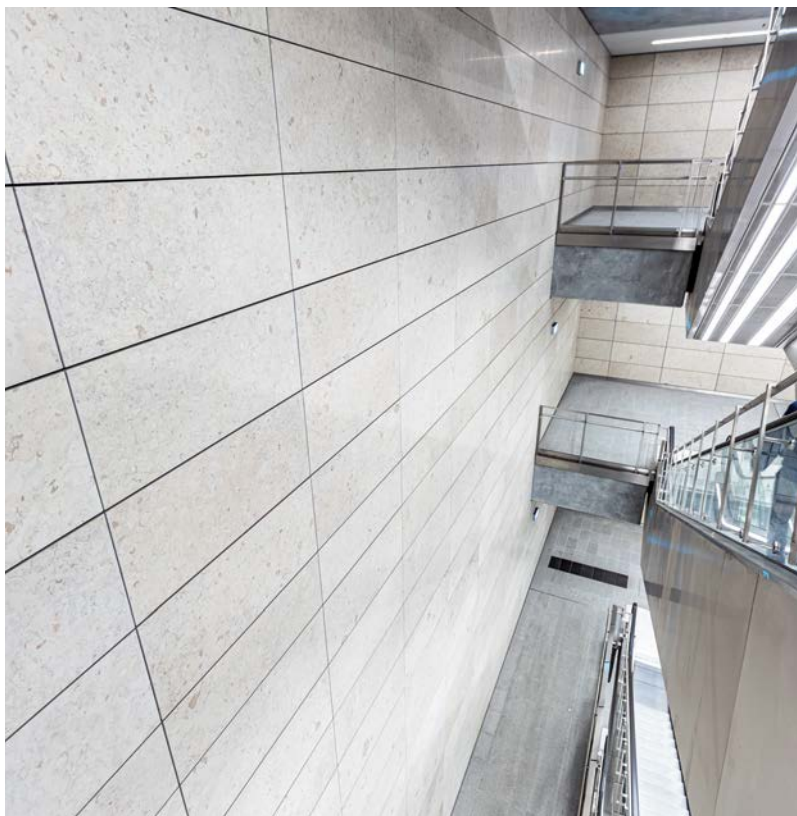
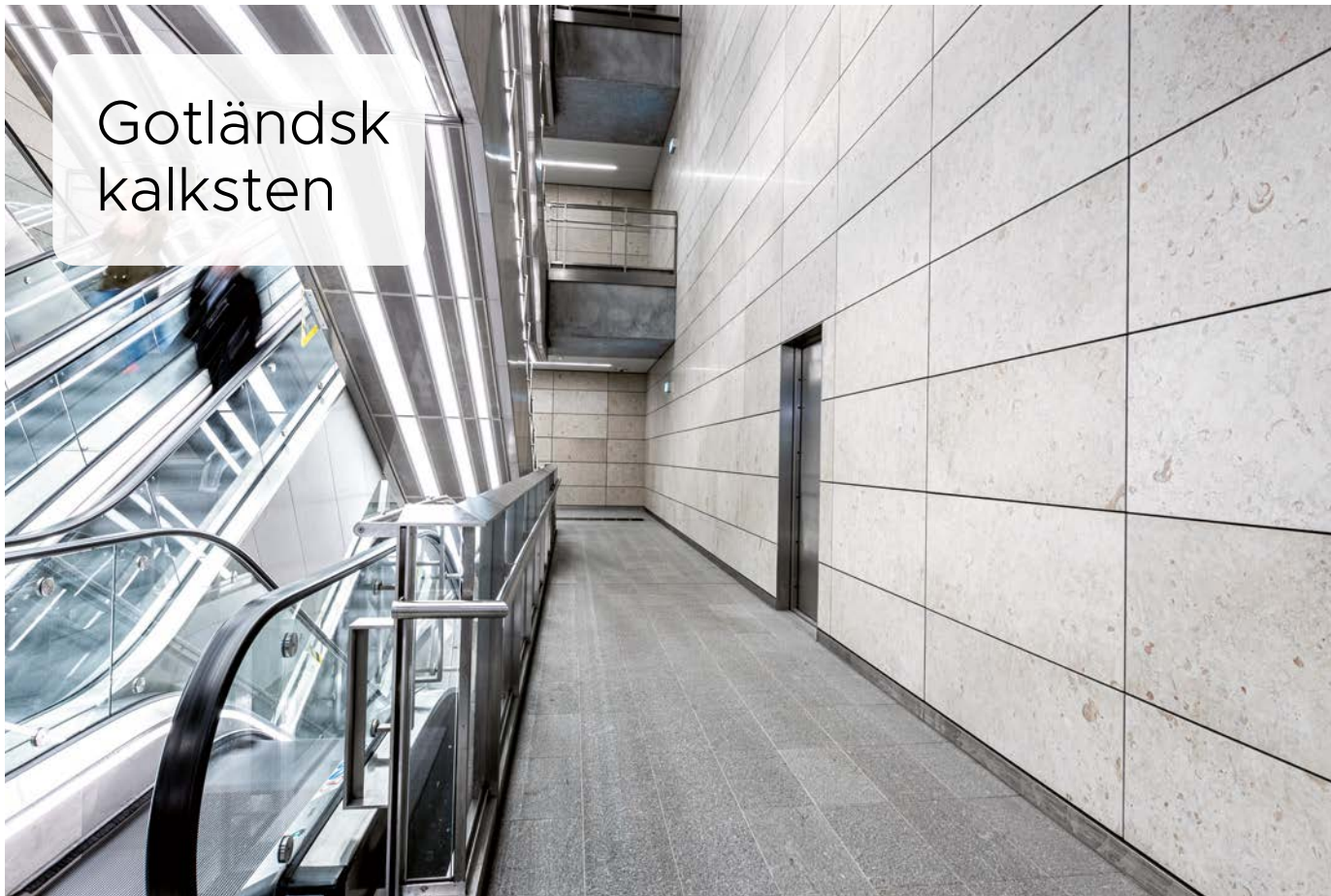
Nygamla kvarter

Landskapsingenjören
Linda Lundin bygger nytt
av återbrukade gravvårdar

MOBILA ALTARE MYSINGE STENHUGGERI BAKA PÅ STEN FÖNSTER BLEV ALTARTAVLA
13 GÖR UPP OM STENPRISET S:T MATTEUS KYRKA DESIGNPRISVINNAREN

Gotländsk kalksten

Ett exempel är Cityringen, cirkelringen i Köpenhamns tunnelbana. En av de 17 stationerna längs ringens dragning, Marmorkirken, har kläts i kalksten från brottet i Norrvange på Gotland, där stenen bryts exklusivt av Slite Stenhuggeri AB.

SLITE STENHUGGERI AB

www.slitesten.se

Box 52, SE-624 22 Slite | Telefon +46 (0)498 22 03 49 | Fax +46 (0)498 22 22 50

INNEHÅLL

NUMMER 02 JUNI 2021

BALANSKONSTNÄR 10

Landskapsingenjör Linda Lundin i Växjö pastorat måste balansera flera viljor när framtidens kyrkogårdar utformas.

EVIGHETENS FUNDAMENT 14

Stenen är en bärare av kyrkans kulturhistoria. Men vilken betydelse har stenen för den moderna kyrkobyggnaden? Vi söker svaret på frågan.

LEX S:T MATTEUS 20

Restaureringen av S:t Matteus kyrka är mer omfattande än vid tidigare insatser. Mer sten har bytts ut, med argumentet att långsiktighet lönar sig.

FÖNSTER BLEV ALTARTAVLA 24

Det ursprungliga medeltida rosettfönstret i Linköpings domkyrka har efter att det demonterats och ersatts återuppstått som altartavla.

MOBILA ALTARE 26

Stora Hammars nya kyrka i Höllviken och Sankta Maria kyrka i Linköping är två exempel där man löst önskemålet om mobila altare på olika sätt.

13 GÖR UPP OM STENPRISET 30

De nominerade bidragen till Stenpriset 2021 spänner från inredning och infrastruktur till hantverk och konstprojekt – och bekräftar naturstenens bredd som material och som funktion.

FAMILJEFÖRETAGET 35

Stellan Martinsson driver Mysinge Stenhuggeri, som bryter öländsk kalksten i brottet i Alböke, tillsammans med sönerna Henrik och Peter.

SPILL BORD VINNER DESIGNPRISET 40

Peder Nilssons bordskollektion Spill Bord belönas med första pris i premiärupplagan av studenttävlingen Designpriset, som arrangeras av Sveriges Stenindustriförbund.

BÄTTRE BAKNING PÅ STEN 44

En baksten förhöjer såväl pizzan som brödet och bullarna. Sten ger dig såväl bakgrund som baktips och skötselråd.

PÅ OMSLAGET

Linda Lundin,
landskapsingenjör.
FOTO: LARS DAREBERG

I VARJE NUMMER

Ledare 04

Kort & gott 06

K-sten: Johannebergs-
kyrkan i Göteborg 08

Fråga Stens sakkunniga 42

Nyhet: Stabila gravvårds-
företag trots pandemin 43

Krönikan 46

Marknaden 48

FOTO: JÖRGEN JOHANSSON

Mot ljusare tider!

Drygt ett år har gått sedan pandemin kopplade greppet om världen. Kanske ser vi nu slutet, med vaccinets hjälp. Samhällen öppnar igen, med en upp-
dämd förväntan som många bedömare tror blir en en injektion för världs-
ekonomin. Hur det blir med den saken återstår att se!

Under våren har vi genomfört enkäter bland våra medlemsföretag. De visar att de flesta har klarat pandemin med stigande omsättning och ser positivt på framtiden. Det stärker mig i uppfattningen att svensk stenindustri står starkare än på mycket länge. Det finns en stabil efterfrågan på natursten, i synnerhet svensk lokalt producerad, i allt från inredning till stora infrastrukturprojekt. Det visar inte minst årets nomineringar till Stenpriset (se sid 30–33).

I DET HÄR NUMRET fokuserar vi på kyrkans arkitektur, som alltid har speglat sin samtid. Det visar sig att kyrkan kommer att vara en stor beställare av natursten under årtionden framåt. Vår bransch uppmanas till och med att öka utbudet av svenska stensorter som försvunnit från marknaden, för att tillmötesgå behoven. Det är en uppmaning vi gillar. Samtidigt vet vi att det ligger många komplicerade ansökningsprocesser och avslag bakom varje nytt stenbrott. För att möta behoven måste beslutsfattarna underlätta villkoren för vår bransch, i synnerhet när samma beslutsfattare i andra sammanhang vill se mer lokalt producerad svensk sten. Kort sagt: Ska vi ha mer svensk natursten måste vi också få bryta den!

UNDER VÅREN HAR vi tillsammans med Malmö universitet genomfört vår första designtävling för studenteter. Temat har varit design med återbruk. För mig personligen har det varit fantastiskt roligt att möta alla begåvade och intresserade studenter som med fräscha ögon ser möjligheter att ta vara på material som annars skulle bli vägfyllnad. Tack alla som deltog, och grattis till vinnaren Peder Nilsson, som med *Spill Bord* tagit fram en bordskollektion som står på "egna ben" (sid 40).

Trevlig sommar! Ta hand om er – och varandra.

KAI MARKLIN, ORDFÖRANDE SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND, kai@sten.se

sten.

Nr 2 juni 2021 • Årgång 83
Sveavägen 100,
S-113 50 Stockholm
www.sten.se
ISSN 0346-1866

Ansvarig utgivare

Kai Marklin
kai@sten.se

Utgivare

(Även prenumrationsärenden)
Sveriges Stenindustriförbund
Industrigatan 6
SE-291 36 Kristianstad
info@sten.se • www.sten.se
Telefon: +46-(0)44 20 97 80
Fax: +46-(0)44 20 96 75

Redaktionsnämnd

Mats-Ola Ericsson,
Pernilla Löfgren,
Jörgen Lundgren.

Produktion

Lovstrom Content.
Redaktör Peter Willebrand
peter.willebrand@lovstromcontent.se
Adress: Sveavägen 100,
S-113 50 Stockholm.
Grafisk form Karin Nyman.

Annonsbokning

Kai Marklin
Tel: +46-(0)70 594 71 95
annons@sten.se

Tryckeri

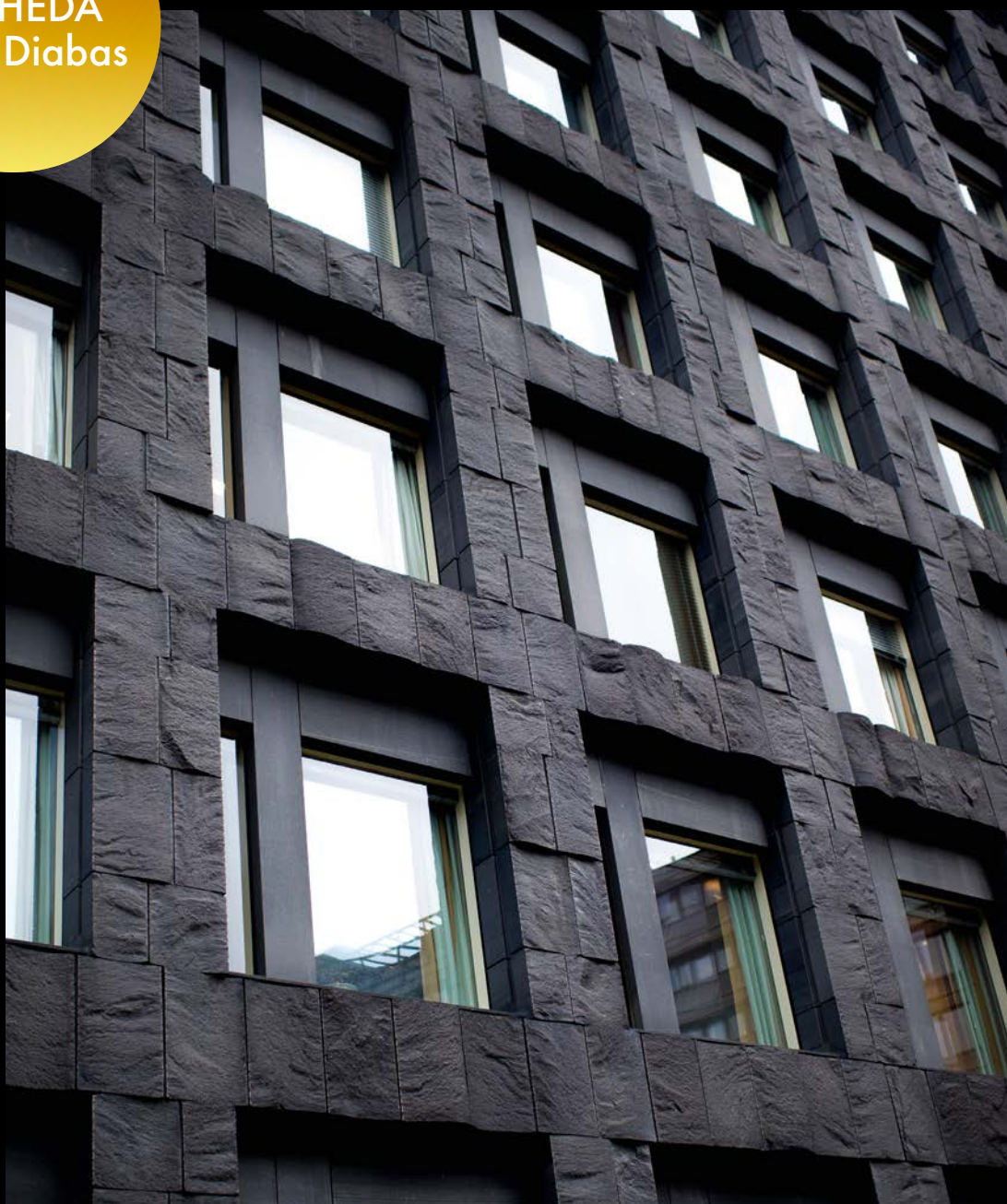
Puna Musta, Finland

Trycksak
4041-0619

ÅRETS STEN 2021

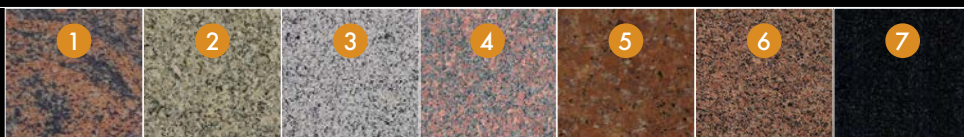
MOHEDA Svart Diabas

Riksbanken, Stockholm

Hallindens
GRANIT
sweden

HALLINDENS GRANIT AB
Stenbrottet Skarstad 501, 454 92 Brastad
Tel +46(0)523 411 55
info@hallindensgranit.se

1. SVENSTORP Hallandia 2. TOSSENE Grå Bohus 3. SILVER Grå Bohus 4. SKARSTAD Röd Bohus 5. TRANÅS Original 6. BROBERG Röd Bohus 7. MOHEDA Svart Diabas

kort & gott.

Tipsa oss! Känner du till ett intressant stenprojekt? Hör gärna av dig till Stens redaktör Peter Willebrand.
peter.willebrand@lovstromcontent.se

FOTO: HÅKAN SVENSSON/CREATIVE COMMONS

STEN I STAN:

Hantverk från 1300-talet

▼ I den vänstra blindarkaden – en fingerad arkad – i Linköpings domkyrka finns en rad figurer, både människor som fabeldjur. Enligt historieskrivningen är de skulpterade av engelska stenhuggare på 1300-talet. Motiven är sannolikt hämtade från samtida tillgängliga förlagor och inplacerade utan inbördes sammanhang.

FOTO: SKANSKA

Skifferfasad i nominerat bostadsprojekt

▼ I Hemnets bostadstävling Guldhemmet är projektet Norra Vitsippan i Salem nominerat till Årets innovation 2020 i kategorin bostadsutvecklare. Projektet är ett samarbete mellan Ikeas Boklok och Skanska Hyresbostäder, med fokus på medbestämmande, trygghet och effektiv energianvändning. Nordskiffer har sedan 2006 samarbetat med Boklok, och har även denna gång levererat den fasadskiffer som används i projektet.

– Det är såklart extra roligt att vara leverantör till projekt där alla delar våra värderingar. Ett naturmaterial som skiffer har otroligt låga koldioxidutsläpp och extremt lång livslängd, säger Monica Fridlund på Nordskiffer.

Samtliga vinnare i Guldhemmet utses den 16 september.

FÖR STILRENT UTELIV

▼ Lagom till utesäsongen har inredningsarkitekten och designern Per Söderberg

– No Early Birds – valt ut några av sina möbler ur en kollektion som är inspirerade av hans vistelser på Mallorca.

– Mallorca är en av min favoritplatser. Jag gillar verkligen mötet mellan mina möbler och arkitekturen i Gamla stan i Palma, säger han.

FOTO: NO EARLY BIRDS

**Nominerad
till Stenpriset!**

Läs om de tolv
andra nominerade
på sid 30-33.

PERMANENCE & PERISHABILITY

▼ Designern Anna Rothlin har med *Permanence & Perishability* skapat ett bord i svensk diabas som ger en naturligt levande mönsterbild, med bruna och guldsjuktande inslag. Bordets två komponenter, stommen och bordsskivan, har ytbearbetats på olika sätt för att förstärka ett skiftande uttryck.

FOTO: OLOV KARLSSON

FOTO: PRIVAT

Katten Ellas gravsten

▼ Familjen Gustafsson driver Nilssons Stenhuggeri i Sölvesborg. När deras katt Ella dog för ett par år sedan föreslog den då 17-årige sonen William att familjen skulle göra en gravplats för henne i en glänta på tomt, med gravsten och allt. Gravstenen ville han själv göra.

– Han skissade en modell av ett katt-huvud. Pappa Niklas visade med några slag hur han skulle göra, resten gjorde han själv, säger Susanne Gustafsson, ekonomishef vid Nilssons stenhuggeri.

William har sedan dess även gett sig kast med att handhugga ett ekollon, något som ingår i gesällprovet på vägen mot mästarbrevet.

– Än så länge är planen att plugga på musikhögskola till musiklärare, men stenhuggeriet finns som "reservplan".

Tonsättare eller stensättare, alltså! Båda är ljuv musik.

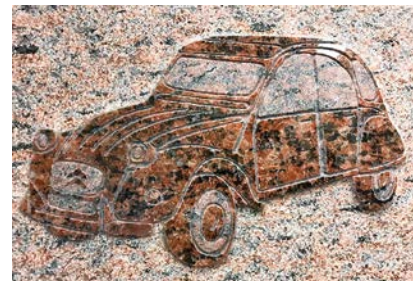

FOTO: ORSA STENHUGGERI

Personliga avsked

▼ En långsiktig trend är att gravstenar blir allt mer personliga, med detaljer och utsmyckningar som hälsar från historien till efterkommande släkten.

Den klassiska bilmodellen Citroën 2CV, konstruerad av Pierre Boulanger strax före andra världskriget, fick snabbt en kultstatus, inte minst i 60-talets hippierörelse. Kanske inte så konstigt att den dyker upp på en modern gravsten. Motivet och stenen har tillverkats av Orsa Stenhuggeri, i Röd Vångagranit.

Tommy Kennberg (MP), Mats-Ola Ericsson och Tim Ericsson (Borghamns Stenförädling) samt Eivor Folkesson (MP).

FOTO: PETERASTHAMN

Borghamns miljöstatsning prisas

SEDAN ÅR 1990 delar Miljöpartiet i Vadstena ut ett miljöpris till enskilda, företag eller organisationer som bäst befrämjat den lokala miljön under året. I år gick priset till Borghamns Stenförädling med motiveringen: "Borghamns Stenförädling har ställt om till en 100% fossilfri produktion och genom detta blivit ett föredöme i sin bransch. Genom livscykelanalyser av sitt företag och sina produkter fortsätter de att vara på tårna i miljöfrågorna även i framtiden."

– Vi är oerhört stolta och glada, men viktigast är att vår omställning kan inspirera och hjälpa andra företag i samma riktning mot en klimatsmartare produktion, säger Tim Ericsson, produktionschef Borghamns Stenförädling.

FOTO: EMIL ANDRÉASSON/WIKIMEDIA COMMONS/PUBLIC DOMAIN

Nyanserat

Johannebergskyrkan i Göteborg uppfördes 1938-40 efter ritningar av Sigfrid Ericson, i ett formspråk som bär drag av både tjugotalsklassicism och funktionalism.

Kyrkan är byggd av handslaget gult tegel medan golv, predikstol, altare, altarring, dopfunt och kyrkorådsbänk är utförda i olika nyanser och bearbetningar av Kolmårdsmarmor. Det är mängden av silikatmineralet serpentin i stenen som ger den gröna färgens variationer. Den polerade predikstolen är nästan grönsvart medan altarrundelns och korets finslipade golv är ljusgrönt.

FOTO: PATRIK LINDELL

Linda väcker liv i gamla gravvårdar

Miljöhänsyn, kulturhistoria och jämvikt mellan tradition och förnyelse – i ett landskap som ska vara harmoniskt och funktionellt. Landskapsingenjör Linda Lundin i Växjö pastorat måste balansera flera krafter när framtidens kyrkogårdar utformas. Ibland får hon även vara konstnär.

TEXT PETER WILLEBRAND FOTO LARS DAREBERG

Aterbruk av gravvårdar blir allt vanligare inom Svenska kyrkan. Exempelen är många, och spänner från detaljer i restaureringar till nya användningsområden som murar och fontäner.

Det mest naturliga återbruket är förstås att låta gravstenen fortsätta att vara gravsten, precis som gatsten återbrukas som just gatsten. Men att överta en återlämnad gravsten är fortfarande en laddad fråga för många.

Hovshaga kyrkogård i Växjö fick hösten 2019 mycket uppmärksamhet i samband med att förvaltningen uppförde ett helt nytt kvarter för urnor (begränsad gravrätt) med 68 avidentifierade stenar. De återbrukade gravvårdarna säljs i prisspannet 2 000-10 000 kronor, beroende på stenval och storlek. Graveringen bekostas av gravrättsinnehavaren och oavsett val av sten tillkommer en kostnad på drygt 9 000 kronor för skötsel i 25 år.

Gravvårdarna är inbäddade i en perennplantering som förvaltningen har anlagt, så ingen egen plantering krävs. Den omgivande naturen förstärker den pastoraliska praktiken.

– Det har varit ett ökat intresse, närmare tio platser har hittills upplåtits, säger landskapsingenjör Linda Lundin som har varit med om att utforma kvarteret.

Intresset har även varit stort bland allmänheten och andra förvaltningar runt om i landet.

”Mycket handlar om att lyssna av samhället i stort och att möta människorna som besöker kyrkogården.”

– Många vill veta mer om återbruket. Vi har arrangerat guidningar vid helger som allhelgona för att möta intresset.

Lösningen har även fått viss kritik, bland annat från begravningsentreprenörer och Sveriges stenindustriförbund som anser att de rådande momsreglerna (kyrkan är momsbefriad) försvårar för privata aktörer som också arbetar med återbrukade gravvårdar.

– Vi gör detta utan vinstintresse. Vår drivkraft är att omhänderta återlämnade gravvårdar på ett miljö- och kulturhistoriskt bra sätt och bevara äldre tiders stenhantverk.

Linda Lundin betonar att det också öppnar en ny marknad för omarbetning.

– Jag jobbar återkommande med externa stenentreprenörer som är duktiga på att komma med förslag och unika lösningar.

Få platser är så traditionstyngda som kyrkogårdar. Den stora utmaningen när Linda och hennes kollegor skapar nya kyrkogårdsmiljöer är att balansera olika perspektiv, som miljökrav, kulturhistoria och nya traditioner. Kyrkogården behöver klara många syften, allt från att vara en arbetsplats till att erbjuda den tillfälliga besökaren stillsam avskildhet.

– Det är en kedja där alla delar måste hänga samman, från minsta gruskorn till arbetsledning. Mycket handlar om att lyssna av samhället i stort och att möta människorna som besöker kyrkogården.

Just nu handlar mycket om klimat, miljö och återbruk. Linda tar några exempel på nya askgravplatser där återbruk i olika former även har fått stor symbolisk betydelse. Man har till exempel återanvänt familjegravar och liggande pulpetstenar, i vissa fall med delar av den gamla texten i behåll, för att knyta an till historien. En gravvård som inte längre bedöms ha ett kulturhistoriskt värde kan få ”nytt liv” som huvudsten på askgravplatsen.

– En huvudsten ger både struktur och adderar en särskild symbolik, den blir en sten för alla. I ett fall har vi till exempel

Linda Lundin på den nya
askgravlunden i Hovshaga
i Växjö. Nilssons Sten-
huggeri har bearbetat de
återlämnade gravvårdarna
som nu får nytt liv.

tillverkat ett centralt konstverk av ett avidentifierat kors som monterats i en annan sten, i ett annat fall har vi sågat ut ett hål i en stående sten och monterat in en handblåst glaslykta där eldflamman får symbolisera eldbegängelsen.

Varje sten som återtas efter en inventering bedöms utifrån ett bevarandevärde.

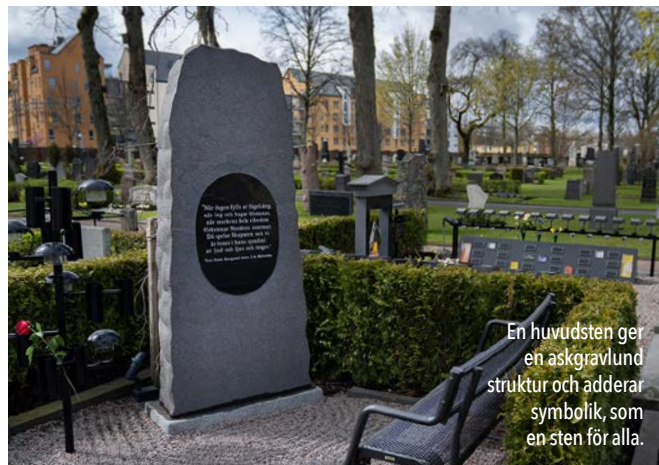
– Det kan handla om allt från stentyp till kulturhistorisk betydelse, titlar och utformning säger ofta väldigt mycket om tiden då stenen uppfördes. Vissa yrkestitlar har till exempel helt försvunnit i takt med att samhällen förändrats.

Ambitionen är att återbruka så mycket sten som möjligt, oavsett om den klassas som värd att bevara eller inte.

– Det är bara ett fåtal stenar som inte återbrukas i någon form.

Linda Lundin har arbetat för Svenska kyrkan sedan hon utexaminerades som landskapsingenjör för snart tio år sedan. Den är en tid som sammanfallit med stora förändringar på många kyrkogårdar, inte minst som ett resultat från tragedin 2011, när en liten flicka i Bollebygd förolyckades på grund av en fallande gravsten. I säkerhetsarbetet som pågått sedan dess har många svenskar påmint om och fått anledning att fundera på gravvårdens roll, på flera plan.

– Jag säsongsarbetade själv på kyrkogårdar vid den tiden, bland annat för att komma närmare kärnverksamheten innan jag började som landskapsingenjör. Just kyrkogårdsarbetaren har en nyckelroll i utvecklingen av framtida kyrkogårdar eftersom de varje dag möter besökarna och får ta del av deras önskemål och funderingar.

En huvudsten ger en askgravlund struktur och adderar symbolik, som en sten för alla.

För tillfället arbetar Linda Lundin med en ny askgravplats i Nöbble utanför Växjö. Uppdraget är återigen att skapa harmoni mellan nytt och gammalt.

– Vi utgår alltid från den befintliga miljön och adderar mjuka värden, till exempel möjligheten att placera ut ljus. När det gäller materialval handlar det inte bara om sten, även kompletterande material som brons och glas ska kombineras på ett sätt som ger platsen harmoni.

Hon har själv ritat ett konstverk för platsen, en rund sten som klyvts i två delar och blottar en inre kärna i form av bronskula.

– Den står som en symbol för livets kärna, säger hon. ■

LÅT OSS
SKAPA
NÅGOT
HÅLLBART
TILLSAMMANS!

GRANUM
STENPRODUKTER

*En nyhet har
legat begravd:*

JÄMTLAND ANTRACIT FOSSIL

*Vår jämtländska kalksten är avlad av Moder Jord under snart en evighet.
Nu har vi frilagt kalkberg nästan lika gammalt som livet på jorden, bildat
under ordovicium – en epok för nästan femhundra miljoner år sedan.*

*Nyheten är att denna kalksten är ovanligt skimrande och fossilrik – och
att vi har den på lager.*

DALA

www.dalasten.se

ETT MED BERGET

Graniten förenar Engelbrektskyrkan med berget och ger en bild av det moderna Sverige som hade börjat ta form när kyrkan uppfördes 1906-14. Då hade industrialismens infrastruktur satt nya ramar och öppnat för granit som huggits i block som byggnadsmaterial. Stenen i kyrkan kommer från Vätö i Roslagen. Skulpturerna högs på plats, efter förlagor från konstnären Arthur Gerle. Den lågerhuggna ytan högs av en särskilt utvald stenhuggare: Carl Fin. I kyrkans inre har den grå graniten även fått ge färg åt de putsade valven.

FOTO: PATRIK LINDELL

Evighetens fundament

Stenen har varit kyrkans bokstavliga fundament i över tusen år. Men vilken betydelse har den för den moderna kyrkobyggnaden? Skribenten och författaren **Petter Eklund** tar oss med på en resa genom 1900-talets svenska kyrkoarkitektur – i stenens sällskap.

Jag sitter med ryggen mot graniten på en trappa till Engelbrektskyrkan i Stockholm. Det är något visst att en varm dag slå sig ner på sval och handhuggen sten. Så gedigen att den tycks höra ihop med urberget, ändå tydligt formad av människohänder och verktyg. Kyrkan tornar upp sig som ett sagoslott. Den är en av landets finaste när det gäller arbetad natursten. Byggnaden är förvisso av tegel, men skodd och prydd med granit, som kjolar och fundament av sten som fäster kyrkan på sin höjd.

Engelbrektskyrkan ritades av arkitekten Lars Israel Wahlman och invigdes 1914. I dag ser vi den som en historisk byggnad från sin tid. Men här invid granitblocken, med figurerna runt fönstren, pelarna, skoningarna, i humorn och detaljerna i stenen, är både naturen och människan nära. Och den närheten ger stor arkitektur.

Efter tio års tjänst beskrev Wahlman byggnaden i en liten skrift där han gjorde kopplingar mellan arkitekturen och den bibliska gudstron. Han skriver om stenarnas "brutna språk" och vad han ville att de skulle säga, ropa eller viska. Han beskrev granitens roll nederst i byggnaden, i portaler och kolonner som visar sammanhanget med berget – en gång en klippa i havet, sedan ett kvarnberg – som fått sin kraft förökad av kyrkans massa. Kyrkovalvet på 32 meter är Skandinavien's högsta. Våldiga handhuggna granitvalv växer uppåt i luftrummet:

"Inget ger sig ut att vara något förmer än det är. Det är den nordiska, gotiska grundprincipen i byggkonsten (ehuru ej 'gotik')", skrev Wahlman.

När Engelbrektskyrkan stod klar 1914 hyllade arkitekten och skribenten Torben Grut den som "det yppersta kyrkliga byggnadsverk, som sedan medeltidens dagar utförts i Sverige", Stora ord, men på flera sätt stämmer de. Kyrkan stod för något nytt. Dess modernitet var viktig i kyrkans värld där nygotik var den

stränga normen, upprepad i massor av kyrkor, inte minst i Skåne där "Eslövsgotiken" härskade i små lantförsamlingar.

Med moderniteten i fokus kan den 107 år gamla byggnaden alltså visa vägen framåt för en ny kyrkoarkitektur, som just en framkallare av naturen och platsen den står på.

– Hårdrockskyrkan kallar jag den, skrattar arkitekten Per Söderberg när vi pratar om Engelbrektskyrkan.

Han tycker att den är fantastisk i sin materialitet, men också extrovert med alla sina dekorationer.

– Hela kyrkan är som ett luftgitarrsolo.

Jovisst, men kyrkans trendbrott var viktigt. I dag byggs få moderna kyrkor.

– Historiskt sett har det sällan byggts så lite kyrkor som i dag. Tittar jag på våra åtaganden så har vi ingen nybyggnation alls, säger Sven Löfvenberg, vd för Kyrkans Fastighets- samverkan, KFS, som utför förvaltning, byggledning och projektering åt församlingar i Stockholms stift.

Men Sven Löfvenberg berättar att just arkitektkontoret Söderberg Söderberg arbetar med ett nytt projekt i gränslandet till en ny kyrka. Spånga kyrka, en av Sveriges äldsta med delar från 1100-talet och ursprungligen byggd vid en korsväg av urgamla leder, ska kompletteras med ett nytt församlingshem. Ännu är det för tidigt att bestämma innehållet i byggnaden, men kyrklig mångfunktion är ett vanligt önskemål idag.

– Det handlar om att se över hela Spånga kyrkoområde, som sedan 1960-talet ligger som en enklav bland de stora miljonprogramsområdena runt om, säger Per Söderberg.

Nya områden i närheten ska exploateras med bostäder och kyrkoområdet kommer i framtiden att aktualiseras och ligga mer centralt. Den livaktiga församlingen i Spånga-Kista nyttjar flitigt kyrkan samt ett befintligt församlingshus i Spånga centrum.

– Många som bor i områdena omkring är kristna, ofta starkt

troende, och de behöver utrymmen för bröllop, dop, kyrkkaffe, högmässor och fester. Det är fullt ös i alla hus i området, säger Per Söderberg.

Den gamla kyrkan är skyddad och ingen inredning får ändras. Men församlingslivet behöver mer flexibla, moderna lokaler i takt med tiden. Här finns därför en underbar uppgift – att rita ett hus som kan ta hand om alla dessa skiftande behov, ett levande hus.

– Det är ingen ny kyrka, vi vill inte konkurrera ut den fantastiska gamla kyrkan, men göra radikala tillskott i form av nya byggnader, säger Per Söderberg.

Det nya huset ska innehålla en stor sal som går att använda för kyrkliga ändamål. Här kan vi nog ana en utveckling mot en flexibel, modern kyrkolokal.

– Arbetet med detaljplanen har inte startat än. Vi vet inte var projektet kommer att landa, men kanske blir det en kyrka ändå.

Området ska tas om hand och förbättras, dels med nya byggnader, dels ska platsen framför kyrkan livas upp.

– Kanske en vattendamm. De stora träden behåller vi såklart, säger Per Söderberg.

Själva församlingshuset får en "utskuren" form som vänder sig utåt, med höga spetsar ut mot världen, som en infångare. Spetsarna har Söderberg plockat upp från formen på ett familjevapen som tronar högst uppe på det bondeska gravkoret, en tillbyggnad ritad av Tessin den äldre, där riksskattmästaren Gustaf Bonde och hans familj ligger jordfästa. Hans änka lät bygga det stiliga koret 1667. Släkten Bonde bekostar än i dag underhållet.

Kurvan i församlingshusets tak är en del av en tänkt cirkel som betecknar den kristna helhetstanken.

Kontoret har gjort allt rätt från start. Platsen och väderstrecken togs som utgångspunkt. En härlig medeltida stenmur som löper runt området gav inspiration till att låta murad natursten utgöra byggnadens väggar.

– Det är inget självändamål att använda sten, men som huset ska ligga mot muren blir det naturligt att använda sig av natursten, som en utveckling av den befintliga muren. Vi ska använda gammal murteknik, bygga på stenens villkor och använda riktiga bärande stenmurssorter, jobba med valvslagningar och kanske igenmurade rester av dörrar, säger Per Söderberg med längtan i rösten. Kanske kommer vi att hitta utsorterade gravstenar eller annan huggen, överbliven sten att återbruka, precis som i gamla kyrkmurar.

– Såklart ska det användas riktiga stenhuggare.

Den befintliga kyrkan är stängd mot norr. Förr stängdes helst kyrkväggarna mot norr för därifrån kom djävulen, enligt gammal tro.

– Vi tar fasta på det och gör norrsidan i det nya huset tätare, med en bred mur som ska rymma kök, trappor, hiss och andra funktioner, berättar Per Söderberg.

Mot söder ska stora glaspartier och fönster öppna sig. Projektet skulle kunna vara klart 2026, men inget är spikat. Ännu är man på skiss- och drömstadiet.

Söderberg Söderberg arbetar en hel del åt kyrkan, ofta med arbeten liknande det i Spånga, för att få verksamheter att fungera på ett samtida vis. I Landvetter byggs till exempel en prästgård om till ungdoms- och konfirmandverksamhet. Kontoret blandar den kyrkliga utvecklingen med storslagna projekt som Stockholms hems nya 20-våningshus i Skärholmen, ett bygge som också ska revitalisera en i dag ganska öde torgyta. Det är arkitekturens främsta uppgift, att skapa miljöer för människor.

I Engelbrektskyrkan fick graniten axla ansvaret som fundament, i byggnaden men också i tron som skulle bygga kyrkan. Natursten har i århundraden symboliserat guds hus, den står för det beständiga och fasthet i trons. Sammanhanget mellan sten och gudstrons hållbarhet skulle prägla kyrkor och kloster i alla tider: *Vår Gud är oss en väldig borg*. Trons borgar byggdes överallt, från små lokala stenkyrkor resta i fattiga församlingar till katedralernas drömlika byggen, alla är de hyllningar till såväl Gud som människornas tro och deras hantverksskicklighet. Det handlade såklart också om ekonomi och logistik.

De första kyrkorna byggdes av trä. Natursten var kostsam,

Söderberg Söderbergs vision av den nya församlingsbyggnaden, i relation till Spånga kyrka.

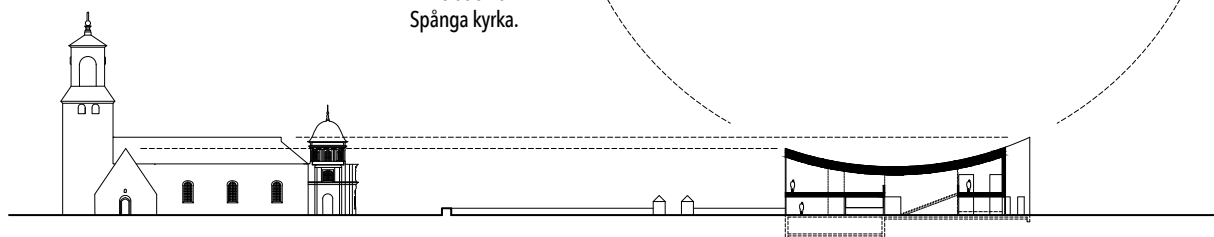

FOTO: HOLGER ELLGAARD/ CREATIVE COMMONS

FOTO: HÅKAN SVENSSON/CREATIVE COMMONS

Engelbrektskyrkan i Stockholm skruvar sig upp med trappor, terrasser och murar av granit. Sandstenspartier ger en mjuk övergång till teglet.

FOTO: PETTER EKLUND

Skulpturarbeten på Engelbrektskyrkan, signerade Arthur Gerle.

FOTO: PETTER EKLUND

Sankta Birgittas kapell, intill Våmbs kyrka i Skövde, ritades av Gunnar Asplund och Sven Ivar Lund. Trots en ålderskillnad på 800 år användes samma murverk.

FOTO: PATRIK LINDELL

tidskrävande och tung. Små, enkla kyrkor byggdes med lokal sten. Redan omkring 1040 stod en stenkyrka i Varnhem mellan Skövde och Skara. Hållbarhet var kärnan.

Sven Löfvenberg var med om att renovera Engelbrektskyrkans tak och torn för några år sedan.

– Stenarbetena är i granit från Vätö och den behövde inte renoveras, säger han.

Graniten från Roslagen står pall.

Engelbrektskyrkans modernism, som vi läser den i dag, blev snart omkörd av nya stilar och ideal som svepte in i kyrkobyggnaderna, först som en lek med antika element under nyklassicismen, sedan som regelrätt kyrkofunkis.

På Skogskyrkogården i Stockholm finns exempel på bägge delarna. Uppståndelsekapellet, ritat av Sigurd Lewerentz och invigt 1925, är en nyklassicistisk byggnad, men med små vridningar och medvetna brott mot de klassiska reglerna. Kapellet är byggt i tegel men innehåller fantastiska element av natursten, främst tolv kolonner som svarvades i sjumetersbitar i Ignaberga stenbrott utanför Hässleholm.

På samma sätt är Gunnar Asplunds funktionalistiska anläggning Skogskrematoriet (1940) med dess tre kapell laddade med utsökta stenarbeten. Fasaderna är klädda av varmt ljusbrun travertin. I Heliga korsets kapell finns kolonner av tandmejslad Ekebergsmarmor. Asplunds skiss över en kolonn av randad Hellekiskalksten med topp av Skrebergsmarmor är en läckerbit för stendiggaren. De kolonnerna står i Hoppets kapell med golv av tandmejslad Hellekiskalksten. Ett besök i kapellen är en underbar upplevelse av omsorg om materialen och deras koppling till människan. Vid platsen för de närmast sörjande i Heliga korsets kapell handhöggs ett mönster i golvet, som en matta framför stolarna, något att fästa blicken på vid begravningar. Ett fint stenarbete på många sätt.

Gunnar Asplund påbörjade 1937 ritandet av Sankta Birgittas kapell och krematorium i Skövde, en stilig anläggning som i fasaderna tar upp områdets typiska kalksten. (Cementa har en jätteanläggning med brott i Billingen.) Asplund avled 1940 och Sven Ivar Lind fullföljde bygget, som invigdes först 1962. Också här finns en oerhörd gedigen, lokalt inspirerad stenkänsla i ett kyrkobygge.

Storfors kyrka.

FOTO: CREATIVE COMMONS

”Tycker man om gamla hus då är kyrkobeståndet Formel 1, och inom restaurering har vi stora jobb.”

En av Sven Löfvenbergs favoriter är Storfors kyrka i Värmland, med fasader av kvartsrik, glimmande skiffer, bruten i Glava i Arvika kommun. Mest användes den stenen till takläggning, men också i fasader.

Kyrkan ritades av Tor Engloo och invigdes 1959. Skiffern sitter som en välskräddad kostym på en stomme av betong. Golvet är av kalksten från Öland.

– Jag knackade på där för några år sedan och kyrkan har ett fantastiskt kyrkorum. Jag älskar Glavaskiffer. Den är en hållbar sten som går att återanvända. Det finns en andrahandsmarknad, men stenen är svår att få tag på i dag, säger han.

Om nybyggen är sällsynta är underhållet av gamla kyrkor desto mer omfattande.

– Tycker man om gamla hus då är kyrkobeståndet Formel 1, och inom restaurering har vi stora jobb, säger Sven Löfvenberg, som har renoverat kyrkor i hela sitt yrkesliv och hittills har hunnit med 30–40 stycken.

Han är i grunden byggnadsingenjör och började sin bana som fastighetschef för Gustaf Vasa kyrka i Stockholm, byggd på tidigt 1900-tal i nybarockstil. Nu har arbetet med Högålderskyrkan i Hornstull i Stockholm påbörjats. Det blir stora stenarbeten, och graniten på utsidan ska tvättas. I det norra tornet finns en kalkstensbalustrad som behöver bytas. Arbetet ska ta två år. Källaren ska schaktas ur för församlingssalar och kontor.

– Det är värdefulla kvadratmeter i Stockholms innerstad.

Ett kommande projekt, som något oroande dessutom brådskar, är tornet till Johannes nygotiska kyrka i centrala Stockholm. Längst upp i spiran sitter granitblock travade på varann, i syfte att stabilisera och ge tyngd åt tornets gjutjärnsställning, som annars riskerar att skadas av sidokrafterna vid starka vindar. Här hittar vi prov på 1800-talets ingenjörskonst. Den tunga graniten balanseras av en sju ton tung pendel i järn som går ner i tornet. Pendeln har rostet, fungerar inte längre och tornet riskerar därför att skadas vid stora vindpåfrestningar.

– Tornet måste plockas ner. Det skulle behöva göras akut. Kyrkan är stängd på grund av rasrisk, säger Sven Löfvenberg.

Sådana akuta skador är dock inte så vanliga. Efter Johannes väntar fasadarbeten och takrenovering på Sofia kyrka på Södermalm i Stockholm. Den läcker i fogarna.

Det finns oändliga uppgifter som berör sten att ta tag i i det åldrande kyrkobeståndet. Pengar behöver sökas och fördelas. Medlen kommer från två håll: församlingarna står för den stora biten och Svenska kyrkan tar resten. Trossamfundet får 460 miljoner om året i statsbidrag för att underhålla kyrkornas kulturarv.

Graniten uppe vid Engelbrektskyrkan tycks belåten i sin orubblighet: ”Jag är här för att stanna.” ■

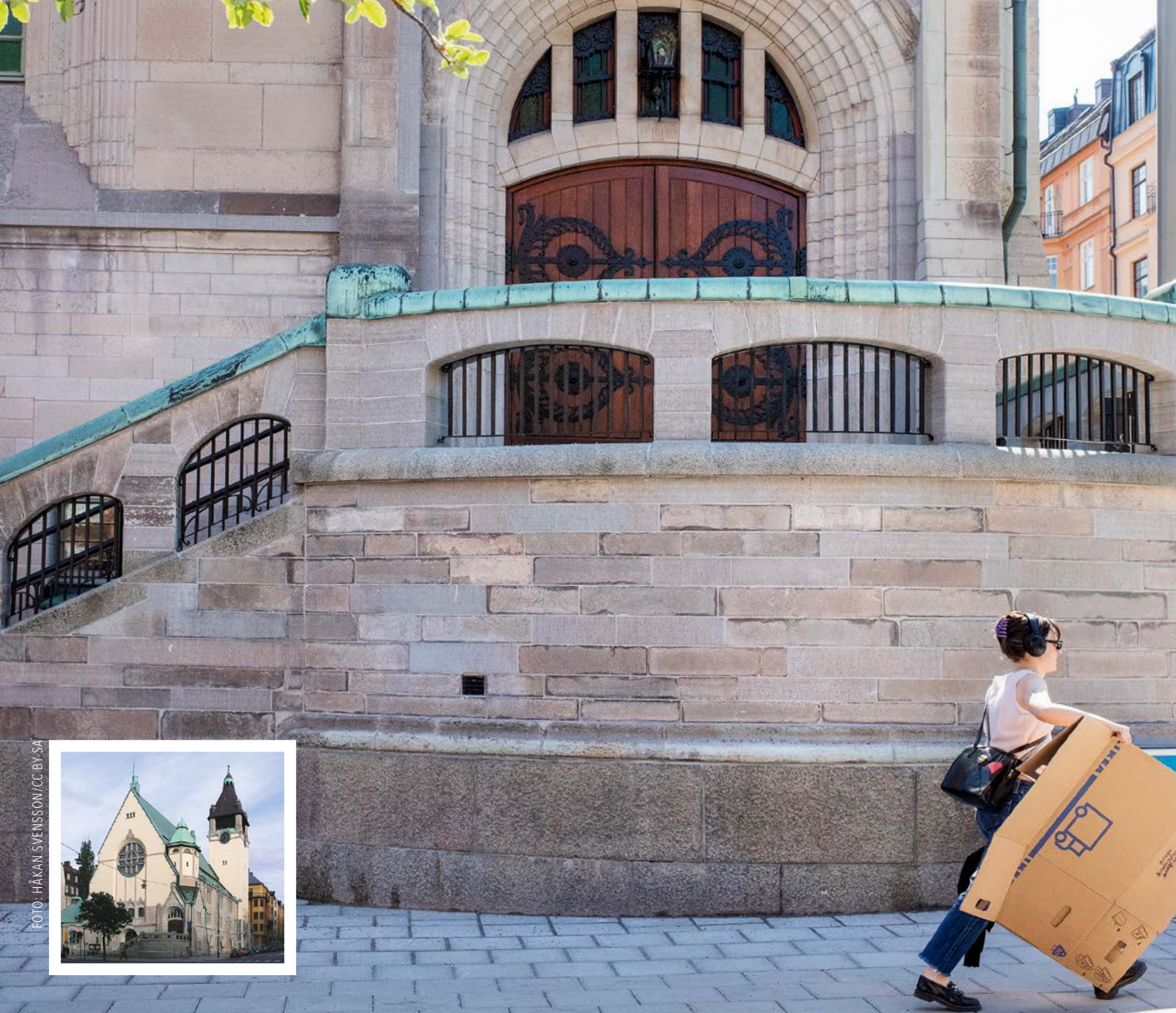

FOTO: HÅKAN SVENSSON/CC BY-SA

Restaurering enligt Matteus

Restaureringen av S:t Matteus i Stockholm omfattar alla kalkstensdelar, från mindre delar till nya skulpturala utsmyckningar. Dessutom har entréerna tillgänglighetsanpassats.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **ANNA RUT FRIDHOLM**

Detalj från stentrappan till den stora entrén, som plockades ned helt och sedan monterades på nytt.

FOTO: KFS

Tidens nötning blir tydlig när nya skulpturala utsmyckningar kommer på plats.

Detalj av valvbåge med skulptur där delar har bytts ut.

St Matteus i Vasastaden i Stockholm är ett kyrkligt kulturminne. Kyrkan invigdes 1903 under namnet Matteuskapellet, ritad i jugendstil av arkitekten Erik Lallerstedt. Han hade tidigare ritat metodistkyrkan S:t Peters kyrka vid Upplandsgatan i en liknande stil. Byggmästare var Alfred Johansson, som står bakom flera kända sekelskiftesbyggnader i centrala Stockholm.

Vid uppförandet låg S:t Matteus i den tidens fattigkvarter, korsningen Vana-disvägen-Dalagatan, och skulle enligt tysk förebild även fylla en social funktion, som en del av diakonin. Vålgörenhet var en viktig del av verksamheten. Familjerna i de omgivande kvarteren var trångbodda och kapellet skulle bland annat fungera som läsesal för arbetare och som arbetsstuga för barn.

SJÄLVA BYGGNADEN SPEGLAR den omgivande stenstaden Stockholm. Stenarbetena är omfattande, både utvändigt och invändigt, och utfördes av Lanna Stenhuggerier från Närke.

Kyrkan har en tegelstomme som vilar på en granitsockel. Bottenvåningen, första våningen samt den västra fasaden mot Dalagatan är klädda med slåthuggen kalksten, rikt dekorerad. Övriga fasader är slätputsade.

I norr leder en stor granittrappa upp till entrén. Gaveln ovanför entrén har ett dominerande rosettfönster, med spröjsverk av kalksten och huggen rosedekor. Huvudportalen ovanför trappan är också profilerad i huggen kalksten.

Innanför porten leder en kalkstens-trappa upp till en vestibul, varifrån ännu en kalkstenstrappa försätter upp till läktaren.

I nordvästra hörnet finns ett lågt åttkantigt putsat torn med hörnkedjor av kalksten, medan det höga tornet i sydväst är putsat ovanför bottenvåningens kalksten.

INVÄNDIGT ÄR KYRKORUMMETs golv belagt med slipad kalksten i gångarna. Även altaret består av en slipad kalkstensskiva.

Kapellets fasader är också klädda i kalksten. Det pyramidformade taket var liksom kyrkans tak ursprungligen täckt

med skiffer, men ersattes senare med kopparplåt. Invändigt har även kapellet kalkstensgolv. Där finns också dopfunten, tillverkad av kalksten efter Erik Lallerstedts ritningar, med en stiliserad murgrönsranka huggen längs kanten.

Åren 2017–2020 har ett större restaureringsprojekt genomförts som innefattat alla kalkstensdelar på fasad och torn, allt från utbyte av mindre delar till nya skulpturala utsmyckningar som kräver ett högt hantverkarskunnande. Även hårt utsatta ytor som solbänkar och utskjutande strävpelare har bearbetats för att återfå sin ursprungliga lyster.

RESTAURERINGEN ÄR I stora drag ett tydligt avsteg från 70- och 80-talens dominerande synsätt, signerat restaureringsarkitekten Ove Hidemark, där man försökte bevara så mycket som möjligt av materialet och göra få nya ingrepp. I stället har det moderna hantverket fått sätta sin tids unika stämpel på restaureringen.

– Det har också inneburit att vi byter ut betydligt mer av stenen än man har gjort tidigare. Samtidigt görs en mer långsiktig bedömning av hur materialet kommer att hålla. Det är visserligen kostsamt att byta ut sten, men eftersom vi tillhör gruppen av långsiktiga fastighetsägare i Sverige är det en ekonomiskt försvarbar strategi, säger Sven Löfven-

Projekt: S:t Matteus kyrka, Stockholm.
Beställare: Kyrkans Fastighetssamverkan.
Stenleverantör: Borghamns Stenförädling, Hallindens Granit.
Stenentreprenör: Närkesten.

Tillgänglighetsanpassning med ny granitramp vid entrén mot Dalagatan.

Stenhuggaren Philipp Rose från Närkesten bearbetar en solbänk med handverktyg.

Vid uppförandet låg S:t Matteus i den tidens fattigkvarter, i dag är det ett av Stockholms mest attraktiva områden.

berg, vd för Kyrkans Fastighetssamverkan, KFS.

Han understryker att kyrkans behov av nyhuggen sten kommer att vara stort under många år framåt.

– Svensk stenindustri kan leva i trygghet förvisning om att Svenska kyrkan kommer att vara en stor beställare av svensk sten och restaureringsarbeten i årtionden framåt. Samtidigt skulle vi gärna se att det fanns ett större utbud av svenska stensorter att välja mellan. Många stensorter har försvunnit från marknaden när brotten avvecklats, och det borde av både miljö- och kulturhistoriska skäl finnas anledning att se över möjligheten att återuppta brytningen av de stensorter som har använts tidigare.

Sven Löfvenberg tar den nyligen

påbörjade restaureringen av Storkyrkan i Gamla stan som exempel, där den gotländska sandstenen nu ersätts med den schweiziska rorschachersandstenen, som också används vid den pågående restaureringen av Stockholms slott.

– Med tanke på den stora efterfrågan borde det ha funnits tillfälle att utvärdera möjligheten att återuppta brytningen av gotländsk sandsten i större skala, säger han med en indirekt uppmaning till branschen.

STORKYRKAN STÅR NU inför en fullständig fasad- och takrenovering med målet att återskapa det ursprungliga barockutseendet från 1743, gestaltat av dåvarande stadsarkitekten Eric Carlberg.

– Svensk kalk används i alla fall i

putsen. Där har vi själva varit drivande i att få till stånd svensk tillverkning av kalkputs eftersom det är så viktigt att få rätt nyanser, säger Sven Löfvenberg.

ÅTER TILL S:t Matteus. Det är inte bara sten i fasaden som har bytts ut. Entrétrappan i granit har plockats ned och återmonterats, delvis med ny sten. Det samma gäller trappans räcken i kalksten.

– Samtidigt har det skett en tillgänglighetsanpassning med ramper vid båda entréerna, även den mindre som vetter mot Dalagatan, säger Robert Edman, projektledare på KFS.

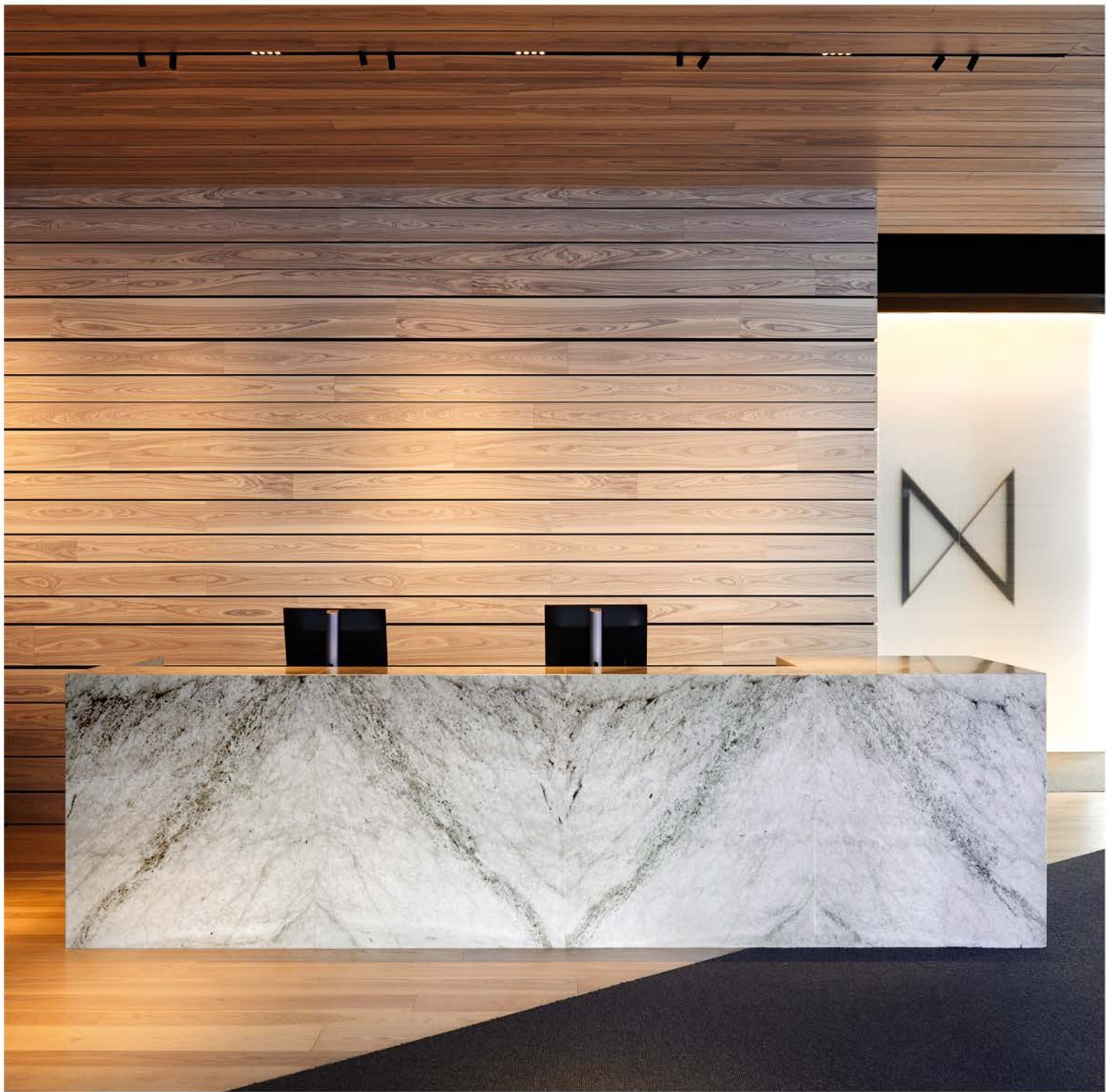
Även i tornets övre del har gammal kalksten bytts ut mot ny, berättar han.

– I övrigt har fönster renoverats, en renoverad ytterbelysning har kommit på plats och urtavlan har delvis fått nytt glas. Restaureringsarbetena knyter an till den närkingska stentraditionen när den nuvarande entreprenören Närkesten förvaltat arvet från Lanna Stenhuggerier.

S:t Matteus ligger i en hårt trafikerad korsning och det är tydligt att miljön har inverkat på stenarbetena. Samtidigt påminner tidens nöting om skillnaderna mellan granit och kalksten.

– Masverket vid den norra sidan är ett fantastiskt hantverk i granit, som är mer eller mindre intakt efter alla år, säger Sven Löfvenberg. ■

”Svenska kyrkan kommer att vara en stor beställare av svensk sten och restaureringsarbeten i årtionden framåt. Samtidigt skulle vi gärna se att det fanns ett större utbud av svenska stensorter.”

BORGHAMNSTEN

Svensk natursten. Exklusiv. Tidlös.

WWW.BORGHAMNSTEN.SE

Cirkeln är sluten – med dubbel symbolik. Den gamla rosettfönstret har återuppstått som altartavla och hantverket är bevarat till eftervärden.

ÅTERBRUKAT I STÄLLET FÖR FÖRBRUKAT

TIDNINGEN STEN HAR tidigare skrivit om det gedigna arbetet med det återskapa det vackra rosettfönstret i Nicolaus-kapellet i Linköping domkyrka. Resultatet visar tydligt vad modern digital teknik och klassiskt stenhantverk i samspel på högsta nivå kan åstadkomma.

Men projektet understryker även stenens möjligheter till återbruk. Det ursprungliga medeltida rosettfönstret från sent 1200-tal har sedan det demonterats från originalplatsen på södra långväggen återuppstått som altartavla på kapellets norra vägg.

Det var domkyrkokaplan Christer Staaf som lanserade idén att återbruka det gamla fönstret som altartavla.

– Fönstret är så vackert och hugget i ett enda stycke. Tänk vilket fantastiskt hantverk, och tänk hur de fick upp det på

plats på 1200-talskyrkan! Det är också något fint med att det till synes trasiga rymmer skönhet, kommenterar han resultatet.

Stenhuggare Stefan Gullberg och Gullbergs sten- och fasadvård löste både konstruktionen och monteringen medan ABC Svets utförde smidet. Projektet finansierades av Stiftelsen Professor B. Risbergs donationsfond. Det nya kalkstensfönstret är levererat av Borghamns stenförädling, med det gamla glaset återinsatt.

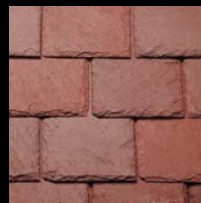
– Det känns som cirkeln nu är sluten i bokstavlig mening, ett nytt fönster har kommit på plats och det gamla får efter 800 år ett nytt liv som kommer att hålla minst lika länge, säger Stefan Gullberg.

TEXT PETER WILLEBRAND

Skifferfasad NordClad

Vacker och hållbar i generationer

- Livslängd på skiffer upp till 200 år.
- Underhållsfri naturstensfasad med låg vikt.
- Socialt, ekonomiskt, miljömässigt hållbar.
- Kompletta fasadsystem, enkelt att montera.
- Testat för vindlast upp till cirka 440 kg/m².
- Testat enligt ackrediterad metod SPFire105.

Läs om tester hos RISE, omdömen från Byggvarubedömningen och Sunda Hus, samt om vårt hållbarhetsarbete på nordskiffer.com. Där kan du även ladda ner EPD och produktdatablad.

nordskiffer
GEDIGNA NATURMATERIAL

FOTO: MIKAEL CANNEROTH

Mobilt altare förankrar

FASADERNA PÅ STORA Hammars nya kyrka i Höllviken restaurerades för några år sedan. Komstadskalkstenen, som inte längre bryts, i fasaden ersattes då av svart Jämtlandskalksten. Restaureringen utfördes av Marmor & Granit i Kristianstad och fungerade även som ett utbildningsprojekt där stenelever från Göinge Utbildningscenter i Sibbhult deltog.

Kyrkan, som är ritad av Magnus Steendorf i nyrenässansstil, har också genomgått en omfattande renovering invändigt. Bland annat har färg på väggar och valv blåstrats bort och en ny målning med silikatfärg utförts i samma kulörer som när kyrkan var ny år 1902.

Det tidigare golvet schaktades bort och har ersatts med ett isolerat golv, golvvärme och en ny beläggning av Ölands-kalksten. Även bänkarna är borttagna och har ersatts med stolar i ek. Dessutom

har ett nytt altare kommit på plats. Det är ritat av Bertil Truedsson, tidigare fastighetsansvarig i församlingen.

– Jag har ett förflutet som både byggnadsingenjör och inredningsarkitekt och upprättade några olika förslag till ett altare, säger han.

Altaret har en direkt koppling till materialen som har använts under restaureringen av kyrkan.

– Det är mobilt och har en bordskiva av grå Jämtlandskalksten, tillverkad av Marmor & Granit. Den är 40 millimeter tjock, mattslipad och har lågerhuggen kant. Skivan har ett förgyllt solkors infräst i centrum.

Infrästa förgyllda solkors och andra kors återkommer även i underredet som är i massiv valnöt, liksom delar av övrig inredning, säger Bertil Truedsson.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

FOTO: EALX/CREATIVE COMMONS

Snillrik lösning för tre ton tungt altare

SANKTA MARIA KYRKA i Jöannelund är en församlingskyrka i Linköpings stift. Kyrkan är byggd efter ritningar av Höjer & Ljungqvist och består av ett ovalt långhus med öst-västlig orientering.

Kyrkorummet har utformats i nära samarbete med konstnären Erik Höglund. Det drygt tre ton tunga altaret är byggt i kalksten, med räfflade sidor.

Det har länge funnits ett önskemål om att göra altaret mer mobilt för att kunna utnyttja korets ytor bättre. Under våren har därför ett arbete pågått där man först demonterade altaret och sedan monterade det igen på ett skensystem, som är försänkt i kalkstensgolvet.

– Konstruktionen krävde en hel del tankeverksamhet innan vi kom fram till lösningen. Nu kan altaret, trots sin vikt, skjutas in mot väggen när det inte används. Det frigör betydligt mer yta än tidigare, säger stenhuggaren Stefan Gullberg vid Gullbergs sten- och fasadvård. ■

Obelisk

Ett unikt projekt där vi monterat en obelisk, vilket vi nog bara får uppleva en gång under vår verksamma tid.

**NÄRKE
STEN**

www.narkestens.se

FOTO: STEVE CADMAN/CREATIVE COMMONS

Den nya katedralen från 1962 fotograferad från den gamla katedralens torn, som överlevde bombningen 1940.

FOTO: JIM LINWOOD/CREATIVE COMMONS

Golvet som Sverige donerade är centrerat kring, och sluttar svagt mot, en duva med utbredda vingar.

Kapellet i Coventry fick stengolv av svenska folket

DEN 14 NOVEMBER 1940 bombade Luftwaffe den engelska industristaden Coventry. Förödelsen blev enorm. Av stadens kända katedral återstod endast ruiner. År 1956 påbörjades byggnaden av en ny katedral i anslutning i den gamla.

Den nya Coventry Cathedral – den tredje i ordningen – stod färdig 1962. Den ritades av den skotske arkitekten Basil Spence, vars förslag var ett utmanade och radikalt avsteg från 1300-talets förlaga som ändå knöt byggnaden till historien. I dag räknas den nya katedralen till ett av de viktigaste moderna byggnadsverken i efterkrigstidens Storbritannien och har även fått pryda brittiska frimärken.

DET TILLHÖRANDE KAPELLET Chapel of Unity, sammanbyggt med katedralen, har en alldeles särskild historia med svensk koppling. Kapellet byggdes med det uttryckliga syftet att stå som en enande symbol för kristendomens många inriktningar.

Basil Spence ville att gestaltningen skulle visa en cirkulär andlig resa och utgick från riddartältets konstruktion när han ritade kapellet. Den runda byggnaden inramas av 20 utskjutande stävpelare med glaspaneler emellan. Fasaden är klädd i en grönaktig skiffer (Green Westmorland) som står i kontrast till sandstenen i katedralens fasad.

DET ÄR NÄR man kommer till det invändiga marmorgolvet som svenskopplingen blir tydlig. Golvet är en donation från svenska folket och utfört som en mosaik utifrån formgivaren och målaren Einar Forseths förlaga.

Golvet är lagt i ett slags stjärnmönster med symbolbilder som utgår från mittbilden av en duva. Golvet har också en centerlutning som till exempel gör att en golfboll i utkanten av mönstret rullar mot den sammanhållande mittpunkten.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

FOTO: PUBLIC DOMAIN

Winston Churchill på besök i resterna av katedralen efter bombningen av Coventry i november 1940.

Detalj i kapellets stengolv.

FOTO: SARAH JOY/CREATIVE COMMONS

Tradition från Öland

Mysinge Stenhuggeri AB är ett familjeföretag i den tredje generationen och har sedan 1930-talet brutit och förädlat den öländska kalkstenen. Vi levererar Ölandskalksten till det stora och lilla projektet, både i inne- och utemiljö.

Mer information om produkter och bearbetningar finns på vår hemsida.

MYSINGE
STENHUGGERI

STENPRISET

Årets nominerade projekt

Nomineringarna till Stenpriset 2021 bekräftar än en gång naturstenens bredd som material och som funktion. Bland de nominerade hittar vi inredning, infrastruktur, hantverk och konstprojekt.

– Stort tack till alla som har nominerat och som med sina arbeten visar att allt är möjligt att göra i sten, säger Kai Marklin, ordförande för Sveriges Stenindustriförbund.

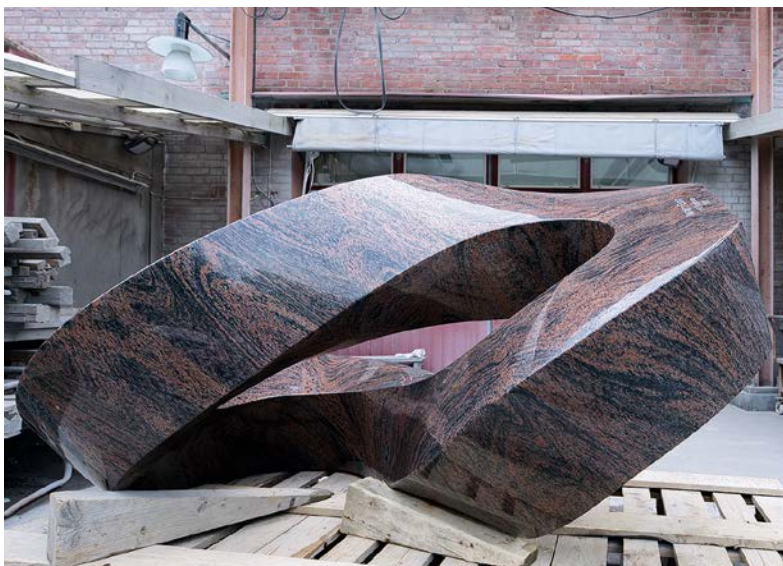

FOTO: PER BORNSTEIN

INFINITY EIGHT

Skulptören Pål Svensson har med verket *Infinity Eight* skapat en ny linje i sitt konstnärskap. Det första verket tillverkades i diabas och återfinns vid ett museum i Alabama i USA. Det andra verket i serien med evighetssymbolen är tillverkat i Hallandsgnejs och installeras i sommar på Orust i Bohuslän.

JÄRNVÄGSHYLLAN

Återanvänd och ny gatsten har använts i den nya beläggningen vid Järnvägshyllan på Riddarholmen i Stockholm. Resultatet är en yta som uppfyller alla komplexa tekniska krav och smälter in i den befintliga kulturmiljön, som samtidigt blir mer tillgänglig.

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

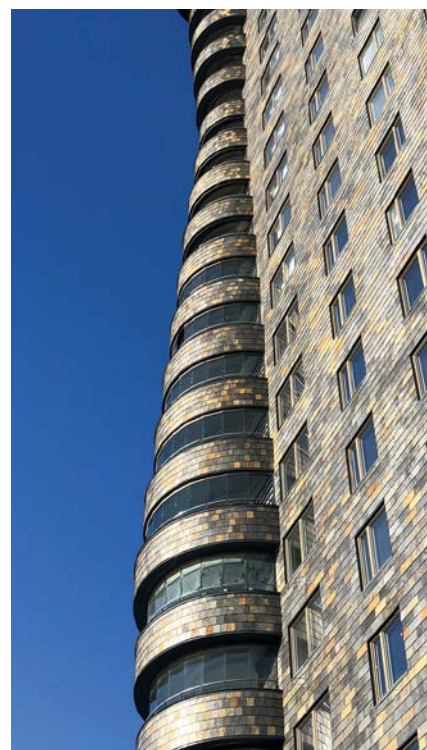
FOTO: FREDRIK GERLACH/JAIS ARKITEKTER

SEAU

Den nya hotell- och kongressanläggningen SeaU i Helsingborg knyter an till stadens skala och materialitet. Den stora kongressalen är placerad en trappa upp, vilket gör bottenvåningen till en förlängning av torget, med kaféer, restauranger och foajé med möjlighet till utställningar och andra arrangemang. Genom utvändiga trappor, ramper och terrasser är det möjligt att röra sig uppe på och runt huset.

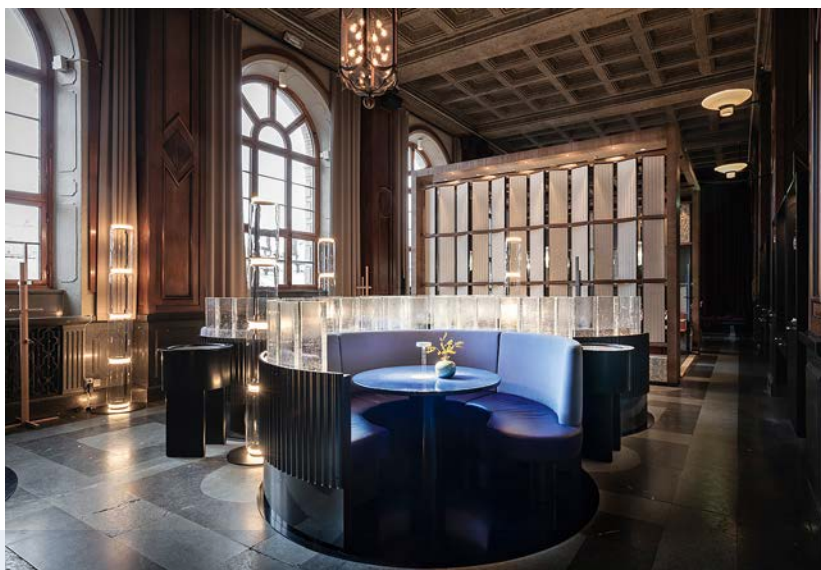
FOTO: NORDSKIFFER

FYRTORNET

”Lidingös första skyskrapa” är ritad av av Wingårdhs arkitektkontor och utgör ett nytt landmärke i stadsdelen Dalén, vid Saltsjön i Stockholms inlopp. Punkthuset är 22 våningar och har en fasadyta som är cirka 4 800 kvadratmeter, klädd med den norska skiffersorten Otta Rost.

FOTO: ANDERS BERGSTEDT

RESTAURANG VRÅ

Nya restaurang Vrå i Clarion Hotel Post i Göteborg har med ett medvetet val och en bred palett av stensorter förankrats i platsens historia. I den nya smakfulla inredningen hittar man granit, kalksten, marmor och lavasten som på olika sätt definierar rum och känsla. Nominerades även till Guldstolen.

FOTO: CHRISTOFFER BORG MATTISSON

STORA TORG

Stora torg är ett av Eslövs stora offentliga rum – hjärtat och det naturliga navet i stadskärnan. Med små medel som nivåskillnader, vegetation och markmaterial i bland annat natursten, har man skapat mindre utrymmen och en större intimitet i vad som tidigare uppfattades som ett relativt öppet och ödsligt torg.

FOTO: JERKER FRILANDER

STHLM NEW

Den 102 meter höga skyskrapan Sthlm 01 ingår i Sthlm New Creative Business Spaces, som ska bli en företagshubb nära Gullmarsplan. Murar, trappor och hällar i flammad svart Mohedadiabas förankrar byggnaden i den ås som går genom hela Stockholm.

FOTO: MARGE ARKITEKTER

ANKARE OCH KÄTTING

Ankare och kätting vid Harplinge kyrkogård. Tillverkad i Hallandsgnejs av Ahmed Ablah vid Halmstad Stenhuggeri efter egen design. Kättingen är huggen ur ett block i ett stycke, inga skarvar eller sammanfogade delar. Ankaret är cirka 2,6 meter långt och kättingen mäter 2,5 meter.

FOTO: PRIVAT

SERGELHUSET

Sergelhuset har en av Sveriges mest exponerade fasader. Huset har efter år av omfattande och komplexa restaureringar återtagit sin ursprungliga roll som ett nav i tre nivåer – mitt i Stockholms hjärta. Den nya fasaden består till stora delar av återbrukad granit från klassiska Skandinaviska Banken.

FOTO: MATTIAS EK/STADSMUSEET

MEDBORGARHUSET

Renoverade Medborgarhuset i Stockholm har gjorts mer tillgängligt och bland annat fått nya entréer från Medborgarplatsen (ny gatstensbeläggning), Götgatan och tunnelbaneplanet, vilket gör det möjligt för besökare att röra sig inom huset och mellan de olika verksamheterna.

Missa inte ...

... designern Anna Rothlins diabasbord som också är nominerat. Du hittar det på sid 7!

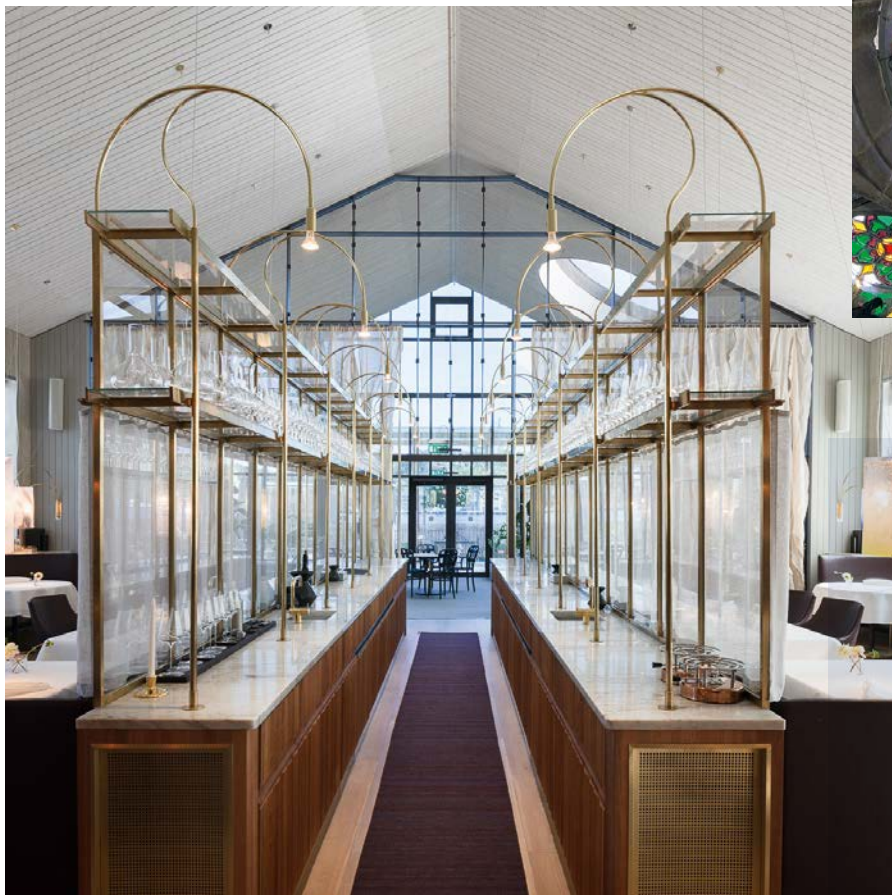
ROSETTFÖNSTRET

Det nya rosettfönstret i Linköpings domkyrka är ett exempel på hur den moderna CNC-tekniken och det traditionella hantverket samverkar. Originaldelen, som tillverkades på 1300-talet, är utbytt mot helt nytt fönster i kalksten från Borghamn. Produktionschefen Tim Ericsson på Borghamns Stenförädling bedömer att närmare 300 arbetstimmar har lagts på restaureringen av fönsterpartiet.

FOTO: GULLBERGS STEN- OCH FASADVÅRD

FOTO: LASSE OLSSON

RESTAURANG AIRA

Guldstolenvinnaren restaurang Aira i Stockholm förankrar med den öländska kalkstenen hela byggnaden i skärgårdslandskapet. Jonas Bohlin har använt olika bearbetningar för att lösa upp gränser och förstärka rummets dynamik. Kalkstenen är hyvlad, normalslipad och maskinellt krysshamrad. I inredningen återfinns även Ekebergsmarmor.

S:t Matteus kyrka, Stockholm.

Stenhuggarmästarna Roger Larsson och Mats-Ola Ericsson, och gesällen Tim Ericsson.

S:t Matteus kyrka.

MÄSTERLIGT HANTVERK

Att hålla riktigt hög nivå på våra stenhuggares yrkeskompetens är tradition hos oss. Här arbetar två av Sveriges totalt nio stenhuggarmästare. En tredje är under utbildning och har redan klarat gesällprovet. Hantverksskunsken är grunden i verksamheten, och i kombination med stort tekniskt kunnande och moderna maskiner kan vi lösa alla våra kunders utmaningar. Och du, sedan förra året är vår produktion 100 % fossilfri.

Välkommen till oss!

Borghamns Stenförädling AB

Stenvägen 6, 592 93 Borghamn
Tel. +46 (0)143-201 74
info@borghamns-stenforadling.se
www.borghamns-stenforadling.se

BORGHAMNS
kalksten

Med passion för sten

Stellan Martinsson och sönerna Henrik och Peter äger och driver Mysinge Stenhuggeri sedan tjugo år tillbaka.

– Det här är min passion i livet, men hade jag inte fått med Henrik och Peter så hade jag nog själv aldrig kört vidare, säger Stellan.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

Stellan Martinsson fyller 72 år senare i år och har arbetat i stenbrottet Alböke på Öland sedan han var 15.

– Jag har varit lite krasslig men kämpar på, och är här i stort sett alla dagar, säger han.

Tillsammans med hustrun Gun-Mari och sönerna Henrik och Peter driver han Mysinge Stenhuggeri, som startades av hans far Martin Johansson redan på 30-talet.

– Jag var familjens sladdis, och mina betydligt äldre bröder arbetade också i företaget.

Martin Johansson kom från Blekinge och arbetade först som bonddräng.

– Det fanns mycket specialodlingar på Öland på grund av jordmånen, inte minst odlades sockerbetor och bönor.

Under lågsäsong arbetade han med att bryta sten.

– Farsan blev så småningom den förste på södra Öland att starta brytning i industriell form. Han var lite av en entreprenör, som både köpte sågar och anställde folk.

Men så kom kriget och produktionen växlades ned, samtidigt som Martin inkallades under ett par år.

– Han sålde då företaget som vid den tiden hette Mysinge stenförädling, men startade upp igen när han kom tillbaka. Till början jobbade han mest med montering, men när jag föddes hade han återigen börjat bryta sten.

Under årens lopp har Mysinge Stenhuggeri brutit sten på ett drygt tiotal platser på Öland. Men stenbrottet i

Far och söner.
Henrik, Peter
och Stellan
Martinsson.

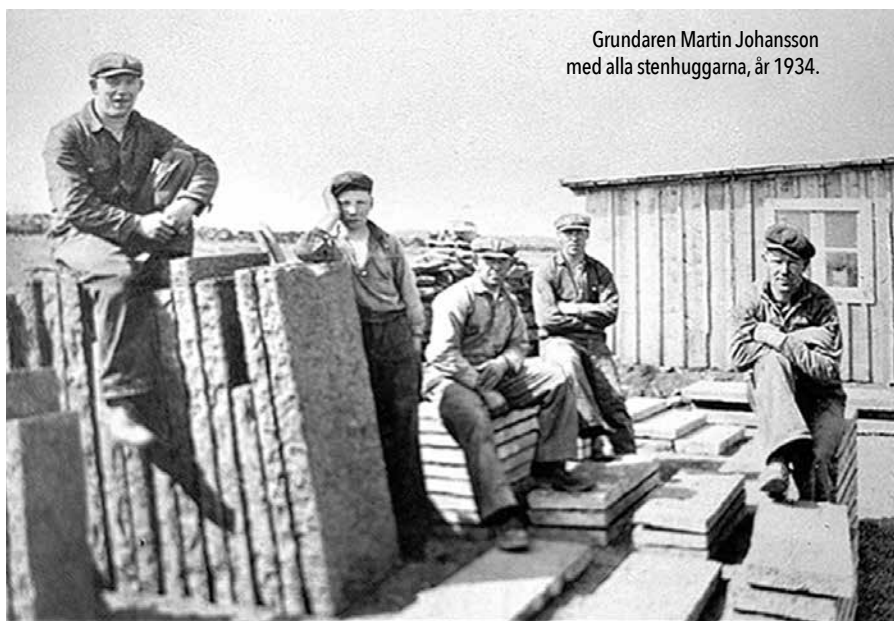
FOTO: GUN-MARI MARTINSSON

Stellan Martinsson har varit drivande i att utveckla teknikens möjligheter.

FOTO: GUN-MARI MARTINSSON

Grundaren Martin Johansson med alla stenhuggarna, år 1934.

Alböke har varit basen sedan 70-talet.

Det har inte varit helt problemfritt. Stellan och två av hans äldre bröder drev under lång tid Mysinge Stenhuggeri tillsammans. Men på grund av menings-skiljaktigheter mellan bröderna och sjukdom var företaget mycket nära att gå omkull för drygt 20 år sedan.

– Lösningen blev så småningom att Henrik och Peter tog över mina bröders andelar. Och hade jag inte fått med dem så hade jag nog själv aldrig kört vidare. De blev räddningen för företaget. Peter kom från byggbranschen, medan Henrik jobbade med datorer. Det var inte lika självklart att ställa om till stenindustrin för honom.

Stellan, Henrik och Peter äger i dag en tredjedel vardera av företaget som har ett förnyat täktillstånd som sträcker sig fram till 2044. Produktionen är cirka 25 000 ton

per år och slutkunderna finns företrädesvis inom privat sektor. Den typiska leveransen är kalksten till golvytor.

– Men vi levererar även mycket till kyrkan och offentliga byggnader.

Några planer på att gå i pension har inte Stellan.

– Nej, det här är min passion i livet. Jag sysslar inte med så mycket annat heller, förutom trädgården och växthuset därhemma.

– I dag finns ju också så mycket man kan göra jämfört med tidigare. Den nya tekniken har gjort att man kan utveckla både produktionen och företaget på helt andra sätt. Vi kan lära oss mycket av Italien som fortfarande ligger långt före oss i det avseendet. Deras maskiner fungerar ju även bra på våra breddgrader, trots att vi har mer sprickbildning i vår öländska kalksten. Sågar man på rätt sätt går det att få ut mer sten.

Stellan beskriver sig själv som en stark anhängare av teknikens möjligheter,

vilket inte är helt vanligt i familjeföretag där den äldre generationen oftare vill avvakta och inte förändra sådant som redan fungerar.

– Så är det inte hos oss, här är det snarare Henrik och Peter som försöker bromsa mig, säger han och skrattar.

– Jag har alltid drivits av nyfikenheten, och haft en vilja att förnya och för enkla produktionen. En maskin kan ju också visa sig få andra funktioner än vad man först trodde. Men man måste ändå alltid kunna materialets egenskaper från grunden. Stenen har sin egen vilja. Den biten klarar inte maskinen.

Teknikintresset har funnits med sedan han började i företaget som ung.

– På 60-talet handlade mycket om transporter. På den tiden monterade vi mycket sten. När jag var 18 år fick jag börja köra lastbilen och var ofta runt på turer i hela södra Sverige. Det höll jag på med i fem år, och körde runt 50 000 mil under den tiden.

Efterfrågan på öländsk kalksten har också varit förhållandevis stabil genom åren. Mysinge Stenhuggeri drabbades heller inte så hårt som många andra stenproducenter när många av 70-talets stora byggprojekt valde bort natursten till förmån för billigare byggnadsmaterial.

– Nej, vi har aldrig behövt gå arbetslösa. Vi säljer mycket till både Danmark

”En maskin kan visa sig få andra funktioner än vad man först trodde. Men man måste ändå alltid kunna materialets egenskaper från grunden. Stenen har sin egen vilja.”

Eketorps borg är ett prestigeprojekt som Mysinge har arbetat mycket med.

FOTO: KEVIN CHO/CREATIVE COMMONS

För Peter Martinsson var det självklart att bli en del av familjeföretaget.

FOTO: GUN-MARI MARTINSSON

”Visst händer det att vi blir osams, men det brukar vi lösa rätt snabbt. Vi har ju också lärt av historien att det kan bli väldigt kostsamt om man bråkar för mycket.”

och Tyskland, som vi började marknadsföra oss mot för 10–15 år sedan. Ölandsstenen är ju känd sedan Hansatiden, och i dag är efterfrågan större än tillgången.

Det var heller aldrig någon tvekan om att satsa när väl Henrik och Peter hade gjort entré. Några år senare påbörjade företaget sin största investering någonsin.

– År 2006 invigde vi en ny verkstad med nya maskiner, och senaste året har vi byggt ut i samma omfattning igen. Det har hänt oerhört mycket de senaste åren.

Att driva ett familjeföretag är inte alltid enkelt. Ofta finns både starka känslor och viljor med som måste kunna balanseras. Det visar inte minst Mysinges egen historia. Det är heller inte alltid enkelt när olika generationer ska arbeta sida vid sida.

– Men jag måste säga att det har gått

bra ändå, både min fru och jag har förstås diskuterat frågan men för oss har det varit självklart att släppa över ansvaret till Henrik och Peter. Visst har det ibland kostat, men det är också läropengar. Och i dag bestämmer de allt tillsammans. Mitt fortsatta fokus är att sköta stenbrottet.

Kalkstenen från Alböke har en relativt stor variation, typisk för Öland. Grå, gråbrun, flammig och röd är de fyra nyanserna av Alböke.

– Jag brukar ta stenarbeten vid Eketorps borg på Öland som ett exempel på ett av de arbeten som vi är mest stolta över. Men vi har också levererat sten till Ericssons huvudkontor i Kista, för att ta ett mer modernt exempel.

När krematoriet i Kalmar belönades med Stenpriset 2014 kom kalkstenen från Mysinge. Henrik Martinsson hade skapat det vackra tandhuggna mattmönstret i golvet som juryn fäste stor vikt vid.

Peter och Henrik gick in i företaget år

2000. Båda hade sommarjobbat i firman sedan barnsben. Det var inte givet för dem att fortsätta i pappa Stellas spår. Men när företagets fortsatta existens blev en ödesfråga fattade de beslutet att bli en del av familjetraditionen.

– Jag var 20 och Henrik 25. För mig var det ett självklart val, men Henrik hade ju hunnit påbörja en annan karriär och behövde lite mer betänketid, säger Peter.

– Farsan var också väldigt noga med att allt skulle vara rättvist och vi skulle ha lika stora andelar alla tre. Han vill ju att det ska gå bra för oss, det är nog också en förklaring till hans starka engagemang och att han har orkat hålla på. Jobbet har ju också varit hans stora intresse, och han vill hitta på nya grejer hela tiden. Finns det pengar på kontot och han kan köra på med sina grejer så är han nöjd, säger Peter.

Nu, drygt 20 år senare, jobbar trion sida vid sida, men med lite olika roller. Stellan sköter brottet, Peter tar hand om produktionen och Henrik sköter mycket av det administrativa.

– Vi har fått de roller som passar oss. Visst händer det att vi blir osams, men det brukar vi lösa rätt snabbt. Vi har ju också lärt av historien att det kan bli väldigt kostsamt om man bråkar för mycket sinsemellan. Det är viktigt att hela tiden vara öppna och prata med varandra.

Enligt sägnen öppnades tälten första gången på 1100-talet, när kyrkan i Alböke skulle byggas. Under 2-3 månader varje år bryts den sten som sedan fraktas sex mil söderut till verkstaden i Mysinge.

”Vi har nyligen investerat i en stor solcellsanläggning som gör oss självförsörjande på el. Det är ett viktigt steg i vår ambition att övergå till en fossilfri produktion.”

I dag har Mysinge Stenhuggeri en mycket stabil ekonomi och sju anställda.

– De första åren tog vi knappt ut någon lön, som vilket nystartat företag som helst. Vi jobbade också mycket med montering, men det var när vi fick förlängt täktillstånd 2004 som vi bestämde oss för att bygga ut och gå över mer till produktion och egen tillverkning. Vi fyrdubblade lokalernas storlek, och i år har vi fördubblat igen. När vi började hade vi runt 250 kvadratmeter, i dag har vi 2 400 kvadratmeter.

Att satsa på förädling och brytning visade sig vara ett strategiskt klokt beslut, inte minst för att kunna svara upp mot den mer stabila efterfrågan på kalkstenen.

– Runt 2010 tog vi beslutet att sluta arbeta med montering. I dag anlitar vi underleverantörer när det behövs.

Efterfrågan har ökat stadigt sedan finanskraschen 2008, och trots pandemin nådde företaget en rekordomsättning förra året.

– Nu ökar ju också kraven på lokalproducerat material, vilket gynnar alla i slutänden om vi får en stark svensk stenmarknad.

– Vi har nyligen också investerat i en stor solcellsanläggning som gör oss självförsörjande på el. Det är ett viktigt steg i vår ambition att övergå till en fossilfri produktion.

Både du och Henrik har barn, tror du att någon av dem kommer ta över efter er en dag?

– De är fortfarande så små, men det finns ett intresse för att börja sommarjobba och tjäna pengar i alla fall. Det brukar ju vara ett bra första steg, att få jobba med farmor Gun-Mari på kontoret. ■

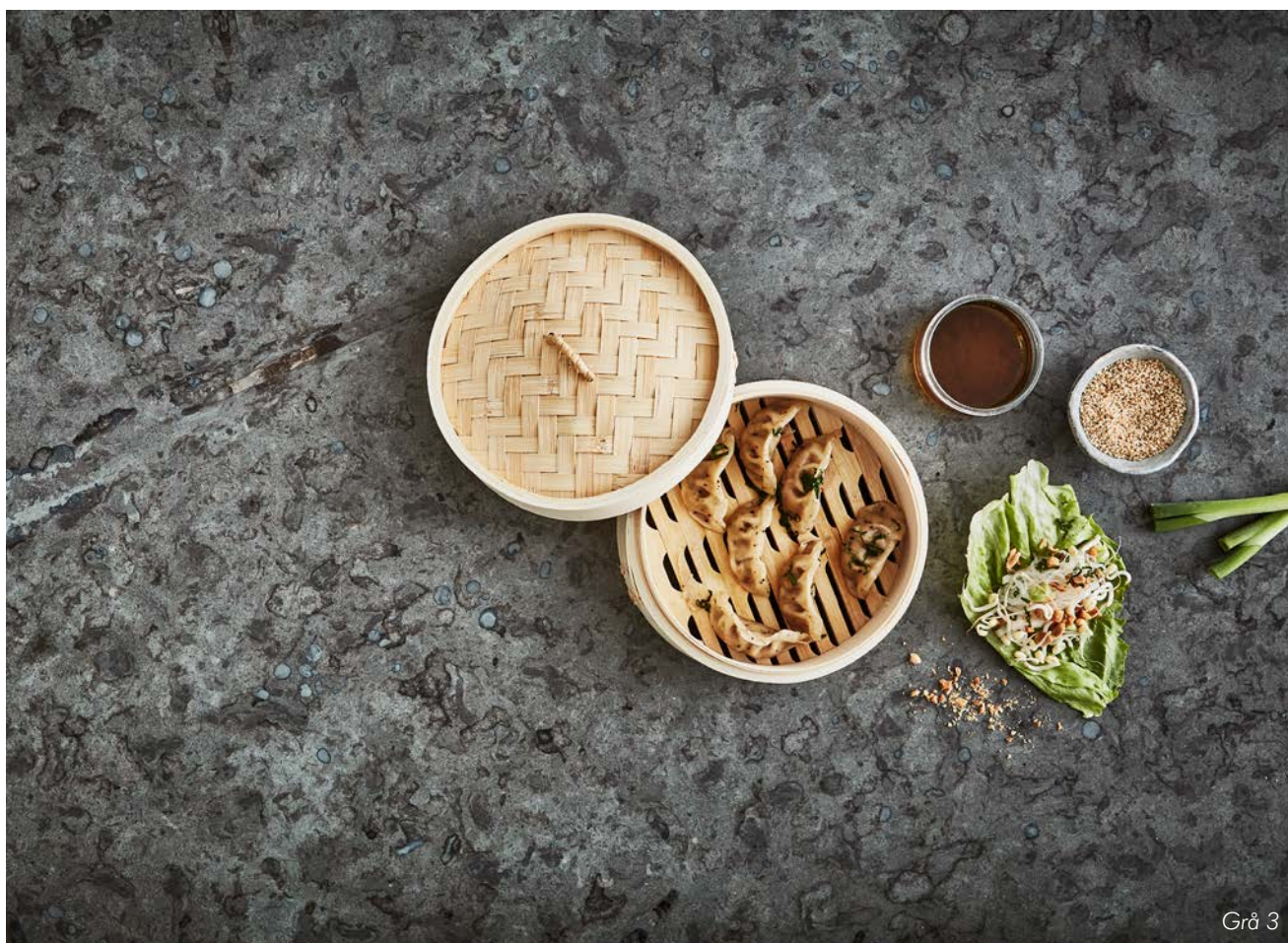

FOTO: ANNA RUTERIDHOLM

Krematoriet i Kalmar belönades med Stenpriset 2014. Kalkstenen där är från Mysinge, och Henrik Martinsson hade skapat det tandhuggna mattmönstret i golvet.

Kalksten från Kinnekulle

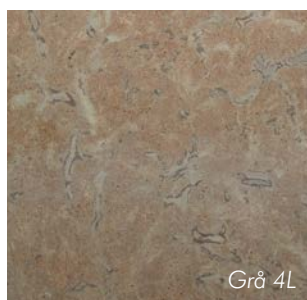
Foto Clive Tompsett för ICA Sverige AB.

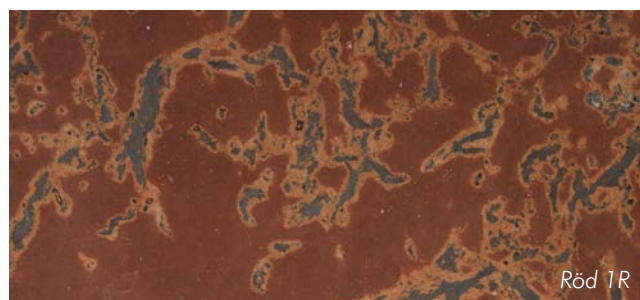
Grå 3

Naturyta

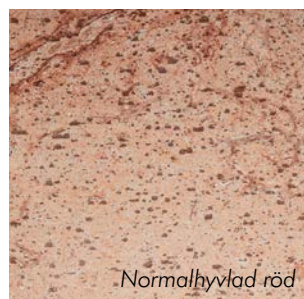
Grå 4L

Röd 1R

Vår slitstarka kalksten som brutits på Kinnekulle i flera generationer är vacker såväl inomhus som utomhus. Med vår yrkesskicklighet kan vi hjälpa dig med allt från det lilla enkla till den svåra renoveringen. Vårt sortiment av kalksten passar till allt från golv, trappor, bänkskivor, murar eller terrassplattor.

**Välkommen att besöka oss på vår nya hemsida
www.thorsberg.se eller via telefon 0510-54 00 56.**

Normalhyvlad röd

Normalhyvlad grå

THORSBERG
STENHUGGERI AB

HAN TAR PRISET

Peder Nilssons bordskollektion *Spill Bord* vinner första pris i den första upplagan av studenttävlingen Designpriset, som arrangeras av Sveriges Stenindustriförbund.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **LARS DAREBERG**

Designpriset är en student-tävling där deltagarna får i uppdrag att designa en produkt som i huvudsak är tillverkad i natursten. Produkten ska ha en innovativ funktion eller förbättra en redan tillgänglig produkt. Dessutom ska den kunna serietillverkas av ett svenskt naturstensföretag. Produkter producerade av restmaterial från naturstensproduktion har premierats i juryns bedömning.

Idén att serietillverka bord kom direkt när Peder Nilsson första gången såg spillmaterialet i den container som förvisades för studenterna.

– Det mesta var rester från tillverkning av bänkskivor, urtagna vaskbitar som vanligtvis slutar som vägfyllnads-material, säger han.

– Ett bord kanske inte låter så spännande men det är ett väldigt effektivt sätt att förlänga livscykeln på ett redan bearbetat material, som är alldeles för fint för att sluta som vägfyllnad.

Det skulle krävas en enkel och kostnadseffektiv produktion för att kalkylen skulle hålla, resonerade han.

– Tjockleken på stenslivorna varierar, men med en enkel jig för borrhvinkeln till fästhålerna skulle det gå att göra snygga bord i olika storlekar där ben och skiva kan plockas isär vid frakt.

När det gäller målgrupp ser Peder Nilsson kunden som redan har köpt köksbänken som en självklar kandidat.

– Då skulle bordet kunna säljas som ett tillhörande kit, ett slags bonus i matchande sten.

Han ser även stora möjligheter att utveckla konceptet.

– Man skulle till exempel kunna tillverka en årligen återkommande kollektion där temat ständigt förändras. Till exempel skulle en kollektion kunna bestå av olika svenska stensorter, eller detaljarbeten av stenhuggare med koppling till en lokal marknad. Det skulle i slutändan kunna bli en palett av olika bord av spillmaterial från svenska stentillverkare, som gör att fler människor får upp ögonen för materialet.

PEDER NILSSON ÄR utbildad möbelsnickare och tillverkade sin prototyp i trä.

– Jag ser mötet mellan två olika material som en stor del av idén. Stenen tillför med sin tyngd och hållbarhet en dimension. Det är kontraster som förenar. Tekniken och sätten att bearbeta sten och trä är likartade, även om sten är ett mycket hårdare material som kräver mer tid.

Han tycker att han har lärt sig mycket av att studera stenens egenskaper.

– Min syn på stenen som material har fått mig att tänka i nya banor. Jag bor i Lund där det finns mycket sten i både byggnader och utemiljöer, och nu lägger jag märke till stenarbetena på ett helt annat sätt än tidigare.

Peder Nilsson tog examen från produktdesignutbildningen på Malmö universitet vid årsskiftet. I samma veva startade han det egna varumärket *Mont* som han är i färd med att utveckla.

– Jag designar och serietillverkar bland annat möbler och inredningsartiklar. Materialet kommer ofta från olika typer av återbruk. För tillfället praktiserar jag även hos möbeldesignern Mats Theselius, som är en bra mentor när det kommer till tillverkning av designföremål lokalt i Sverige.

Peder Nilsson har än så länge inte börjat marknadsföra sitt "spillbord".

– Nu siktar jag på att vidareutveckla idén med målet att tillverka en första upplaga som ett test av konceptet.

Längre fram skulle han vilja starta en mäsä där svenska företag får chansen att visa upp olika produkter som har tillverkats av spillmaterial.

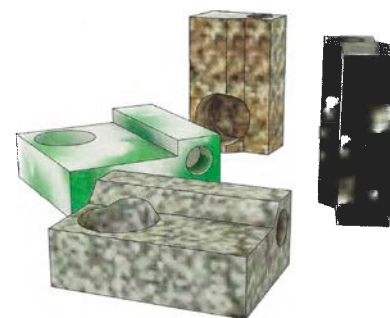
– Det skulle inte minst vara ett sätt att försöka ändra vårt sätt att se på spill, som man kan göra så mycket mer med. ■

JURYNS MOTIVERING:

En estetiskt tilltalande enkelhet i konceptet, en hög grad av teknisk genomförbarhet och ett återbruk som kostnadseffektivt förädlar. Spill Bord förenar tre goda ting som sammantaget skapar ett bord och koncept som står på "egna ben", men också har möjlighet att utvecklas i flera led. Det är kort sagt god design, som med stenens element och uttryck får en extra tyngd.

JURYN UTSÅG ÄVEN TVÅ ANDRAPRISTAGARE:

Enes Musa, Konglomerat. Ett set ljusstakar i fyra delar som förenas i ett objekt.

Alissa Nyberg, Vila. Bokstöd och tillhörande bokhållare som kan fungera som bokmärke.

FAKTA

DESIGNPRISET

- Sveriges Stenindustriförbund har i samarbete med Produktdesignutbildningen på Malmö universitet under våren 2021 genomfört en designtävling riktad till studenter som går kursen Materialdriven design (MDD). Syftet med tävlingen är att öka kunskapen om natursten, samt om materialets egenskaper och möjligheter.
- Juryen har bestått av Jenni och Andreas Kullaro, grundare av form- och inredningsmärket Kullaro, Kai Marklin, ordförande för Sveriges Stenindustriförbund, samt Peter Willebrand, redaktör för tidningen Sten.

**GÖRAN
ANDERSSON**

Besiktningsman för utomhusmiljö samt sakkunnig utemiljö.

**JAN ANDERS
BRUNDIN**

Stenmästare och besiktningsman, sakkunnig alla områden.

**MAGNUS
FUNDELL**

Besiktningsman, sakkunnig byggnad inne och ute.

**THOMAS
HÅKANSSON**

Stenmästare och besiktningsman, sakkunnig utemiljö.

**ANDERS
JUNGHAGE**

Stenkonsult och rådgivare, sakkunnig utemiljö.

▼
I VARJE NUMMER SVARAR SVERIGES STENINDUSTRIS SAKKUNNIGA PÅ LÄSARFRÅGOR OM STEN. INGEN FRÅGA ÄR FÖR LÄTT, SVÅR ELLER KOMPLICERAD! MEJLA DIN FRÅGA TILL SAKKUNNIG@STEN.SE.

VILKET UNDERHÅLL KRÄVER STENMUREN?

▼ **Kan vi få några tips om hur vi ska sköta det löpande underhållet på våra naturstensprodukter på kyrkogården? Det gäller både gatsten och hållar samt murar.**

GÖRAN SVARAR: Gatstensytor som används som körvägar ska vara anlagda efter trafikbelastningen. Annars uppstår sättningar i ytorna och vatten blir stående, vilket bidrar till att fogmaterial sköljs bort och sättningarna förvärras. Ett annat problem är att ogräs växer mer när vattnet blir kvar. En gatstensyta måste luta 2-3 procent för att vattnet ska rinna av tillräckligt snabbt. Alla sättningar måste åtgärdas så att inte vatten blir stående och fog- och sättmaterial sköljs bort med trafiken.

Ett annat bekymmer är städmaskiner. Är de för effektiva plockar de även med sig delar av fogmaterialet. Justera maskinerna så att det inte sker! Fogmaterial som har försvunnit ska snarast återställas, annars tar annat material - jord och löv - där ogräs trivs över. Även stabiliteten i ytan minskar och skador kan uppstå.

Murar som består av fält- eller sprängsten kräver mer underhåll. Större fogar gör det lättare för naturen att ta över.

FOTO: GÖRAN ANDERSSON

Samma krav på överbyggnaden gäller för hållar. Här är det också viktigt att fogarna är tillräckligt breda, så att hållarna inte kommer i kontakt med varandra. Det är ett vanligt fel som gör att hållarna spricker.

SÅ TILL DEN LITE SVÅRARE delen av frågan, den om murar. Det finns många typer av murar, och de skiljer sig lite åt i både anläggning och skötsel. När det gäller murar som är tillverkade av huggna block i olika former och lagda som kallmur är det viktigt att de är monterade enligt anvisningarna från leverantören för att det ska fungera. De behöver endast kontrolleras så att inga sättningar har skett eller att det kommit in jord i

muren där ogräs kan börja växa i fogarna.

Murar som består av fält- eller sprängsten kräver mer underhåll och skötsel, eftersom de har större fogar. Skötseln består i att se till att så lite jord och löv som möjligt kommer in i muren. All växtlighet i och i närheten av muren bör tas bort!

Ytorna närmast en mur ska luta bort från den, för att minska vattenflödet genom muren.

Det är kombinationen jord, humus och vatten som får en mur att rasa.

Efter vinterns tjälskjutningar kan muren ha rört sig och vissa skolstenar lossnat. Det är då viktigt att se till att alla skolstenar återmonteras så att stabiliteten bibehålls.

Gravvårdsföretag går bra under pandemin

En majoritet av Sveriges Stenindustriförbunds medlemmar som sysslar med gravvårdsverksamhet har under det senaste året haft en oförändrad eller ökad omsättning. Den pågående pandemin har inte haft någon tydlig påverkan på utvecklingen, visar en enkät.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

MEDLEMSFÖRETAGEN DÄR gravvårdar är en del av kärnverksamheten utgör runt 20 procent av det totala antalet medlemmar i Sveriges Stenindustriförbund. Förhållandet speglar även sammansättningen inom svensk stenindustri som helhet.

Under april och maj har merparten av gravvårdsföretagen i Sveriges Stenindustriförbund svarat på enkät om den ekonomiska utvecklingen under senaste året, och vilken påverkan pandemin haft under samma tid.

– Med den överdödlighet som följt av pandemin är det rimligt att tro att även arbetsbelastningen skulle ha ökat för gravvårdsföretagen, men av enkäten att döma går det inte att dra några sådana slutsatser, säger Kai Marklin, ordförande i Sveriges Stenindustriförbund.

– Merparten av företagen som haft en

omsättningsökning gör inte den kopplingen, endast ett par företag har angett pandemin som en bidragande förklaring till ökningen.

40 PROCENT AV de svarande har angett att omsättningen har ökat, och hälften tror på en fortsatt ökning under kommande år.

Enligt Kai Marklin påminner mönstret om hur det ser ut för de övriga delarna av stenindustrin, bland brytande företag och företag som sysslar med montering och förädling.

– Det har varit en generell uppgång i branschen. Många gravvårdsföretag utför även andra typer entreprenadjobb, vilket sannolikt är den största förklaringen till så många rapporterar omsättningsökningar och har en positiv bild av framtiden, säger Kai Marklin. ■

FOTO: NORDSKIFFER

Svalsta förskola Nyköping med takskifferplattor i fasadsystem.

Tydligare riktlinjer för skifferfasader

I DAG FINNS det flera fasadsystem för montering av takskifferplattor på marknaden. Nya AMA Hus 21 innehåller tydligare rekommendationer för montage av takskifferplattor på fasader. Bland annat ska skarvar tätas, överlappet bör hålla ett visst mått och fasadsystemet bakom ska vara av stål eller brandimpregnerad träläkt.

– Vi har sett fasader med för korta krokar där plattor skallar och riskerar att trilla ner, fasadsystem som inte är brandsäkra och skarvar som inte tätas och gör att vatten tränger in bakom fasadens ytskikt, berättar Mats Komét på Nordskiffer, Sveriges ledande leverantör av takskiffer som även har utvecklat ett eget fasadsystem.

– Vi har jobbat med takskifferfasader sedan 2005 och har följt de riktlinjer som dominerar i Europa, som vi vet är beprövade, säger han.

KÄLLA: NORDSKIFFER

PÅ VÄG MOT MÄSTARTITELN ...

TIM ERICSSON PÅ Borghamns Stenförädling har klarat av det praktiska provet för att få gesällbrev som stenhuggare, utfärdat av Sveriges Hantverksråd: ett ekollon format med handverktyg. Det 15 kilo tunga ekollonet är skapat från ett block i Kolmårdsmarmor, hämtat från Borghamns Stenförädlings brott.

Tim är fjärde generationen stenhuggare i familjeföretaget från Vadstena, där man har börjat förbereda sig på en generationsväxling.

– Vi är ett traditionellt företag där hantverkarskunsken är grunden för

FOTO: BORGHAMNS STENFÖRÄDLING

verksamheten, men där kompetensen inom modern teknik och ett hållbart synsätt är lika viktigt, säger Tim Ericsson.

Han uppskattar att provet tagit honom cirka 30 timmars effektiv arbetstid.

Underverk för bakverk

En stenskiva i din vanliga ugn gör underverk för bakning av matbröd och pizza. Granit eller kalksten spelar mindre roll, tar man bara hand om stenen har man glädje av den i många år framöver, skriver Peder Edvinsson, ugnsexpert och författare till bästsäljaren *Elda med vedspis*.

Sten är bra på att hålla värmen, och kyls inte ned som en plåt gör av en deg eller pizza. Och den kan användas omvänt, som kylare för mat och dryck. Lägg den bara i frysen ett par timmar före användning.

Det är värmen som lagras i stenen som gör skillnaden. Sätter man in en plåt med en deg kyler det ner ugnen, men en sten står emot värmeförändringen och ser till att temperaturen hålls jämn.

För ett matbröd är minuterna efter att degen kommit in i ugnen betydelsefulla. I det här läget ska gaserna som bildats vid jäsningsen utvidgas så att brödet reser sig, och då är värmen underifrån avgörande. Även om en plåt legat i ugnen under uppvärmningen kyls den ner av degen och den viktiga utvidgningsprocessen går sämre. För en pizza är förutsättningarna likadana, även om den behöver kortare tid i ugnen. Med värme underifrån börjar degen gräddas direkt – utan att påverkas av att tomatås, ost och annan topping till en början är kalla – och kanterna bubblar upp och blir luftiga och frasiga.

ATT BAKA PÅ sten är förstås ingen nyhet. Forskning visar att man i Mellanöstern redan för uppåt 10 000 år sedan smetade ut klickar av en enkel gröt gjord på krossade korn och vatten och gräddade den till bröd på stenar som blivit heta i brasan. När ugnar utvecklades hängde stenhällen med. De här första ugnarna är ganska lika de vedeldade pizzaugnar, tunnbrödsugnar och andra traditionella svenska ugnar som används i dag.

Vilken sten man använde som ugnsbotten berodde mycket på vad som fanns i den trakt där man levde. I pizzans hemstad Neapel fanns lavasten från Vesuvius utbrott nära till hands. Den stenen tål höga temperaturer – en napolitansk pizza gräddas i upp till 800 grader och kan vara klar på under en minut. I norra Sverige kunde kalksten användas i bagarstugornas ugnar – vid 400 grader gräddas en tunnbrödsbaka på kring minuten – och de fungerar fortfarande.

I VÅRA VANLIGA elektriska ugnar bakar vi ofta på 225–250 grader och det gör att en baksten är ännu lämpligare att använda, i de här lite lägre temperaturerna märks gradfall mer.

Även om det inte är något krångel att använda en baksten finns det några saker man bör tänka på, oavsett om man väljer en sten av granit, kalksten eller täljsten. Stenen ska ligga i ugnen under tiden då ugnen värms, placera den på gallret eller en plåt. En kall sten som placeras i en het ugn kan spricka. Beroende på hur tjock

En baksten blir rejält het, så har du ingen bakspade är det bra att skaffa en. Tar du ut stenen löper du nämligen stor risk att bränna dig själv eller saker som kommer i närheten av stenen.

skivan är behöver den 20 minuter till en timme på sig för att bli genomvarm – det är just stenens tröghet i att växla värme man utnyttjar under bakningen.

En 3,5 centimeter tjock sten tar lite längre tid att värma upp, men den ger en stabilare temperatur (bra för stora bak). En sten med tjockleken 1,5–2 centimeter gör ändå sitt jobb. En tunnare sten är lättare att hantera, men också skörare. En lösning kan vara att ha två stenar som tillsammans bildar en större yta.

BAKSTENEN BEHÖVER INTE hanteras så mycket, den kan ligga kvar i ugnen när den inte används. Man behöver inte diska den, eventuella orenheter bränns bort under förvärmningen. Läger man aluminiumfolie över stenen kommer inte spill från annat åt den.

Skulle den ändå få spill på sig skrapar man bort det värsta med en degskrapa och torkar med en fuktig trasa när stenen kallnat. En polerad sten suger inte åt sig fett och är lättare att hålla ren, men en lite skrovligare yta gör gräddningen jämnare.

Vid bakning måste stenen ligga kvar i ugnen, tar man ut den löper man risk att bränna sig själv eller annat, så använd en bakspade. Med ett bakplåtspapper under degen eller pizzan är det enkelt att forsla över den till stenen. Efter några minuter kan man om man vill dra bort papperet.

EN BAKSTEN GER resultat direkt. Var inte rädd att dra på ordentligt med värme när du bakar jästa matbröd, pizza eller tunna kakor som tunnbröd och pitabröd – tid och värme är det man spelar med. ■

Stenen lyfter gräddningen till en ny nivå, oavsett om du brinner för pizza eller hembakat bröd. Bakande bloggare och ett ökat bakningsintresse under pandemin är två förklaringar till att efterfrågan växer.

Växande intresse under pandemin

- VI HAR SETT ETT ökat intresse för bakstenar, inte minst under pandemin. För många har bakstenen blivit det första mötet med ett stenföretag, säger Kai Marklin, ordförande i Sveriges Stenindustri-förbund.

– Dessutom understryker bakstenen än en gång att naturens egna produkter ger bästa resultat.

Pernilla Lövgren, försäljningschef på Slite Stenhuggeri på norra Gotland, har också märkt hur intresset för bakstenar ökat under coronapandemin.

– Vi har levererat bakstenar i flera år, både till privatpersoner och återförsäljare. Vi exporterar även en del till i Finland. Bakstenarna görs ju av bitar som blir över, så det är ett bra sätt att se till att så mycket som möjligt av vår produktion kommer till användning.

– Det stora uppsvinget för bakstenar kom för några år sedan när Martin Johansson, som driver bloggen *Pain de Martin*, började skriva om hur han använde sin gotländska kalksten när han bakade. Han tipsade även om att man kan köpa sten direkt från stenhuggeriet.

Det är upp till oss nu!

Jag är inte född i ett stenbrott, som många andra i den här branschen. Jag kommer från skogarna i Småland där jag tidigt kom i kontakt med företagandes villkor, i både stort och smått. Där lärde jag mig även snabbt att inte komplicera saker i onödan, att alltid tala klarspråk och framför allt: vikten av samarbete.

På mindre orter är många människor beroende av varandra och det är självklart att man ställer upp, just för att alla ska bli starkare. Forskningen visar tydligt att det är en viktig förklaring till varför starka företagskluster uppstår på mindre orter runt om i Sverige, kluster som även klarar konjunkturedgångar bättre än många andra företag.

Innan jag för snart tre år sedan blev vd för S:t Eriks arbetade jag som företagsledare och konsult i andra branscher, oftast inom exportinriktad verkstadsindustri. Min bakgrund stärker mig i uppfattningen att jag kan se på vår bransch med lite andra ögon, och förhoppningsvis bidra med andra erfarenheter.

Och vad är det då jag ser? När det gäller själva produkten natursten är det framför allt tre saker: CO₂-effekterna, hållbarheten och estetiken. Det går inte att hitta en bättre kombination bland byggnadsmaterialen på marknaden. Men som alltid: en bra produkt säljer sig inte själv.

Svensk stenindustri står i dag inför ett gyllene läge, med en möjlighet att återta en position man inte har haft på årtion-

den. Omvärldsanalysen ger vid handen att den lokala marknaden bara blir viktigare i framtiden och att kraven på kortare transporter och minskade CO₂-utsläpp kommer att öka. Det är något vi redan ser i upphandlingar och kravspecifikationer.

Så hur bör vi då tänka? Det jag tar med mig från skogarna i Småland är framför allt tanken på att nya och utökade samarbeten som gör oss som bransch mycket starkare. Men det kräver att vi tänker nytt. I dag består svensk stenindustri av många öar, där man driver sin egen agenda. Det gör att branschen fastnar i ett nollsummespel där man oftare bevakar sina andelar än försöker få hela marknaden att växa.

Här måste vi tänka om. Om alla bidrar till att öka intresset för natursten och driva den gemensamma marknaden så blir alla vinnare på sikt. Du kanske inte ökar din marknad nästa år, men om tre till fem år kanske ditt företag står starkare med en verksamhet som vilar på fler kunder än tidigare.

Kort sagt: branschen är för liten för att alla inte ska hjälpa till att driva vår gemensamma marknad.

Men det handlar inte bara om att hitta samarbeten mellan olika stenföretag. Vi måste också bli bättre på att tänka mer vertikalt och hitta samarbeten med företag som driver och utvecklar den gemensamma tekniken framåt. Det ser vi nästan ingenting av i dag, men här finns en stor potential som jag ser det.

Med allt detta sagt, framtiden ser ljusare ut än på länge för svensk stenindustri. Och bäst av allt: vi kan själva vara med och påverka den om vi hittar nya vägar till samarbeten. Vi behöver varandra – precis som i Smålands skogar.

”Kort sagt: branschen är för liten för att alla inte ska hjälpa till att driva vår gemensamma marknad.”

TOMAZ LEWANDER,

VD FÖR S:T ERIKS, NY STYRELSELEDAMOT I SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND

TIDLÖS ELLER TRENDIG?

VI HAR STENLÖSNINGAR FÖR ALLA BEHOV

VALTER EKLUND STENENTREPRENADER AB

är ett specialistföretag som utför alla typer av stenarbeten och stenentreprenader. Bland annat golv, fasader, trappor, badrum, kök, markbeläggningar, murar m.m.

VE STEN AB

är ett säljbolag med import och egen verkstad. Tillverkar, tillhandahåller och säljer alla typer av stenmaterial. Bland annat golv, väggplattor, gat- och kantsten, markhållar, fönsterbänkar, bänkskivor för kök och badrum, trappor, beklädnader, fasader, murar m.m.

KUNSKAP OCH TRADITION SEDAN 1938

VALTER EKLUND KONCERNEN

Korgvidegränd 5-7, 162 44 Vällingby, **Tel:** 08-38 03 30

Mail: info@ve-sten.se, **Hemsida:** www.ve-sten.se

BORGHAMNSTEN AB

Borghamnsvägen 3
SE-592 93 Borghamn

Tel: +46 143 20 210
Fax: +46 143 20 233
info@borghamnsten.se
www.borghamnsten.se

BORGHAMNSTEN

Svensk natursten. Exklusiv. Fullis.

Ekebergsmarmor • Brännlyckemarmor • Borghamnskalksten.
Fasader, golv och trappor mm för
såväl inne- som utemiljöer.

NA STENTEKNIK AB

Sirbo 160
SE-693 94 Åtorp

Tel: +46 730 41 90 60
per@nastenteknik.se

NY ÄGARE – SAMMA KRAMLOR!

DALA STEN AB

Kalkbruket
521 62 Stenstorp

Tel: +46 500 451 132
info@dalasten.se
www.dalasten.se

www.dalasten.se

Sten för interiör och exteriör. Golvplattor, fönsterbänkar, bänkskivor, trappor, fasad och marksten.

NATURSTENSKONSULT FUNDELL AB

Furuvägen 74
SE-187 64 Täby

Tel: +46 708 45 08 22
info@naturstenskonsult.se
www.naturstenskonsult.se

NATURSTENSKONSULT
FUNDELL AB

Naturstenskonsult,
rådgivare och
besiktningsman.

GRANUM STENPRODUKTER AB

Aspgatan 33
289 71 Sibbhult

Tel: +46 44 620 10 10
info@granumstenprodukter.se
www.granumstenprodukter.se

GRANUM
STENPRODUKTER

Låt oss skapa något
hållbart tillsammans!

NILSSONS STENHUGGERI & GRAVVÅRDSFABRIK AB

Industrivägen 17
SE-294 39 Sölvesborg

Tel: +46 456-155 55
info@nilssonssten.se
www.nilssonssten.se

Yrkesskicklighet, kunskap
och erfarenhet sedan 1901.

GRUVTEKNIK AB

Saxdalsvägen 2
SE-771 65 Ludvika

Tel: +46 240 374 95
Fax: +46 240 376 58
info@gruvteknik.com
www.gruvteknik.com

Nya och begagnade maskiner
samt reservdelar för borrar,
kilning och sprängning i berg.

NORDSKIFFER AB

Verkstadsgatan 2 B
SE-263 39 Höganäs

Tel: +46 42 33 13 98
info@nordskiffer.com
www.nordskiffer.com

Experter på skiffer för
fasad, golv, tak och mark.

STENKONSULT ANDERS JUNGHAGE

Västra torggatan 10
SE-665 35 Kil
Tel: +46 70-88 66 418
anders@junghage.nu
www.junghage.nu

Stenkonsult,
besiktningsman
och rådgivare

NORRKÖPINGS STENINDUSTRI AB

Box 120 52
SE-600 12 Norrköping
Tel: +46 11 12 13 80
Fax: +46 11 10 19 12
info@stenindustri.se
www.stenindustri.se

Vi levererar och monterar:
granit – kalksten – marmor –
skiffer – gravvårdar.

MATEK AB

Norra Zinkgatan 3
SE-271 39 Ystad

Tel: +46 411 55 57 25
magnus.lasson@matek.se
ola.randefalk@matek.se
www.matek.se

Diamantverktyg
& maskiner
för sten & betong.

NÄRKESTEN ENTREPRENAD AB

Box 62
SE-692 21 Kumla
Tel: +46 19 58 25 20
Fax: +46 19 58 19 90
mail@narkesten.se

Stenhuggning – restaurering –
montering. Utför allt inom
branschen i hela Norden.

ORSA STENHUGGERI AB

Gruvbacksvägen 4
SE-794 91 Orsa

Tel: +46 250-550 330
info@orsasten.se
www.orsasten.se

Bryter och bearbetar
Orsasandsten till byggnadssten,
fasadsten, restaurering mm.
Tillverkar och levererar gravvårdar.

STRIXEN AB

Samlarvägen 4
SE-281 43 Hässleholm

Tel: +46 709-99 09 95
info@strixen.se
strixen.se

Natursten är vårt material.

PERSSONSTEN

Yxhultsvägen 44
SE-692 72 Kumla

Tel: +46 19 57 29 00
Fax: +46 19 57 25 43
info@perssonsten.se
www.perssonsten.se

Stenhuggeriet
med yrkeskunskap.

VILL DU OCH DITT FÖRETAG OCKSÅ SYNAS HÄR?

Kontakta Kai Marklin

Tel: +46-(0)70 594 71 95
annons@sten.se

SJÖSTRÖM STENFÖRÄDLING AB

Kalkstensgatan 1
SE-387 92 Borgholm

Tel: +46 485-56 15 50
Fax: +46 485-56 31 38
info@sjostromsten.se
www.sjostromstenforadling.se

Vi tar fram inomhus- och
utomhusprodukter av öländsk
och jämtländsk kalksten.
Kunglig hovleverantör.

THORSBERG STENHUGGERI AB

SE-533 94 Hällekis

Tel: +46 510-54 00 56
Fax: +46 510-54 00 67
info@thorsberg.se
www.thorsberg.se

THORSBERG STENHUGGERI AB

Kinnekekalksten, marmor
och granit. Golv, trappor,
köks- och fönsterbänkar,
trädgårdsmiljöer, fasader.

SLITE STENHUGGERI AB

Kronbrunnsgatan 6, 62448 Slite
SE-624 48 Slite

Tel: +46 498 22 03 49
Fax: +46 498 22 22 50
info@slitesten.se
www.slitesten.se

Allt i gotländsk kalksten. Modern
fabrik, duktiga hantverkare.
Byggnadssten, trädgårdssten,
stenrestaurering.

VINCENT

Försäljning Sverige/Danmark:

Pär Groh: +46 725 00 09 30
par.groh@vincent.tools

Servicecenter: c/o Tyrolit AB
Exportgatan 38D
422 46 Hisings Backa
Tel: +46 31 58 33 90

Verktyg för stenindustri
och stentillverkning.

STENFIRMA LAPITAL AB

Symmetrivägen 19
SE-196 37 Kungsängen

Tel: +46 8 770 70 70
info@lapital.se
www.lapital.se

Granit, marmor och
kalksten. Högsta kvalitet
till bästa pris. Stockholms
modernaste verkstad.

ZAARSTONE

Arkelstorpsvägen 11
SE-293 95 Vilshult

Tel: +46 454 77 10 20
info@zaarstone.se
www.zaarstone.se

Vi är den kompletta naturstens-
leverantören som kan leverera
allt inom naturstensprodukter.

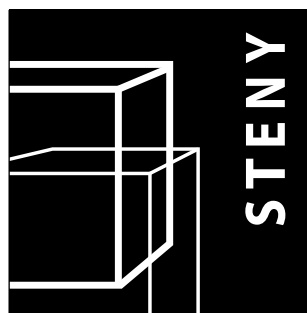
3 x skötselråd för sten

Sveriges Stenindustriförbund har tagit fram tre nya
kortfattade faktablad med skötselråd för natursten.
Ett handlar om bänkskivor, ett om golv och trappor
och ett om att ta bort fläckar på natursten.

Du hittar faktabladerna här:

sten.se » Stenhandboken » skötselanvisningar

STENY AB

Din lokala stenhuggare i hela landet

Tel: +46 46 540 18 88 info@steny.se www.steny.se

BRÖDERNA AHLGREN'S MARMORINREDNINGAR AB

Proffs på natursten

Mariero 1
SE-524 91 Herrljunga
Tel: +46 513 401 72
Fax: +46 513 401 90
info@ahlgrensmarmor.se
www.ahlgrensmarmor.se

NORRSTEN

Sundbrogatan 29
SE-937 31 Burträsk

We bring the rock to you

Tel: +46 914 550 01
Fax: +46 914 108 88
info@norrsten.se
www.norrsten.se

JN SVENSK STEN

Fiskaregatan 4
SE-386 50 Mörbylånga

Tel: +46 485 65 90 04
info@svensksten.se
www.svensksten.se

SJÖSTRANDS GRANIT & MARMOR

Slånbärgsgatan 3
SE-722 23 Västerås
Tel: +46 21 18 56 10
Fax: +46 21 30 56 30
info@sjostrandsgranit.se
www.sjostrandsgranit.se

KUNGÄLV'S NATURSTEN AB

Rattgatan 17
SE-442 40 Kungälv

Vi levererar natursten
hem till Dig!

Tel: +46 303 22 66 05
info@knsten.se
www.knsten.se

STENDESIGN STOCKHOLM AB

Rörvägen 51
SE-136 50 Haninge

Tel: +46 8 663 26 63
info@stendesign.nu
www.stendesign.nu

LANDERNÄS MARMOR AB

Nöbbelevs Mossaväg 1
SE-226 60 Lund
Tel: +46 46 399 660

1 000 råskivor i lager, veckoleveranser från Italien. Egen produktion. Uppmätning, tillverkning, leverans och montering av era bänkskivor.

info@landernas.se
www.landernas.se

STEN & MARMOR I LINKÖPING AB

Tornbyvägen 3
SE-582 73 Linköping

Naturmaterial som håller i generationer till köksbänkar, fönsterbänkar, golv och väggplattor. Proffsmontering, säkra leveranstider, skräddarsydda lösningar.

Tel: +46 13 14 54 34
info@sten-marmor.se
www.sten-marmor.se

MARMOR & GRANIT AB

Industrigatan 6
SE-291 36 Kristianstad
Tel: +46 44 21 34 40
Fax: +46 44 21 33 08
info@marmorgranit.se
www.marmorgranit.se

Inredning, fasad, trappor, golv, bordsskivor, köks- och fönsterbänkar, trädgårdssten, gravvårdar, montering, restaurering, konsult.

STENY

Inredningar
Hotell
Restaurang
Golv
Köksbänkar
Kontor
Badrum
Bord
Bardiskar
Projekt

... i hela Sverige!

FÖR EN HÅLLBAR FRAMTID

...OCH EN VACKER NUTID

S:t Eriks är Sveriges sten- och betongpartner som med stor kompetens och ett brett och djupt sortiment bidrar till att skapa hållbara, funktionella och vackra miljöer. Vi har lokal och rikstäckande närvaro med god lagerhållning av natursten, markbeläggning, murar och trappor, infrastruktur och VA samt tak.

S:T ERIKS AB | TELEFON: 0771-500 400 | E-POST: INFO@STERIKS.SE | WWW.STERIKS.SE

S:T ERIKS

SVERIGES STEN- OCH BETONGPARTNER

POSTTIDNING B

Avsändare:

STEN

Industrigatan 6

SE-291 36 Kristianstad

Sten är naturens äldsta konstform. En konst vi arbetat med i 115 år

Vi tillverkar allt ifrån gravstenar, murar, trappor och gatsten till
grindstolpar, golvplattor, fönsterbänkar och bänkskivor.

**NILSSONS
STENHUGGERI**

SÖLVESBORG • www.nilssonssten.se • 0456-155 55

